

Д.М. НИТЧЕНКО

ЕЛЕМЕНТИ ТЕОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ І СТИЛІСТИКИ

Присвячую нашим невтомним
патріотичним вчителям та молоді,
що не втратила свого українського
серця.

Автор

UKRAINIAN EDUCATIONAL COUNCIL in AUSTRALIA

DMYTRO NYTCZENKO

THEORY OF LITERATURE AND THE SCIENCE OF STYLISTICS

Висловлюю щирю подяку Д-рові Ігореві Качуровському за цінні поради та вказівки.

Автор

Методична комісія Української Центральної Шкільної Ради в Австралії рекомендує цю працю Дмитра Нитченка для вжитку в старших класах рідних шкіл, в школах українознавства та в педагогічних, як допоміжний підручник.

22.2.1975

Обкладинка: ІІ. Вакуленка

УКРАЇНСЬКА ЦЕНТРАЛЬНА ШКІЛЬНА РАДА
В АВСТРАЛІЇ

ДМИТРО НІТЧЕНКО

ЕЛЕМЕНТИ
ТЕОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ І СТИЛІСТИКИ

МЕЛЬБОРН — 1975 — АВСТРАЛІЯ

АВТОРСЬКІ ПРАВА ЗАСТЕРЕЖЕНІ

Друковано накладом УЦНПР у друкарні «Просвіти»

ЗАВДАННЯ ТЕОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ І СТИЛІСТИКИ

(Короткий курс лекцій)

**Як парость виноградної лози,
Плекайте рідну мову...**

М. Рильський

Викладаючи мову та літературу, особливо в школах українознавства та в педагогічних, не можна не познайомити слухачів з елементами теорії літератури та стилістики. Вивчення теорії літератури допоможе нашим слухачам краще зрозуміти літературний твір, його мистецькі засоби, принципи композиції (будови), літературні жанри, стилі та напрямки, теорію віршування та розуміння головніших літературних термінів. Тим то в науці давно відомо, що не можна вивчати якогось предмета, не знаючи його історії. Одночасно з цим, вивчення теорії літератури та стилістики допоможе нашій молоді пізнати глибше свою мову, її особливості, красу — її скарби.

Зрозуміло, що не всі ці відомості можна вивчати, починаючи з п'ятої класи наших Рідних шкіл. У 5-7 класах можна розглянути найелементарніші питання: загальні відомості про літературу та її роди, тропи та де-що з стилістики, що торкається лексичних засобів художньої мови, як архаїзми, неологізми, синоніми, омоніми, антоніми, враховуючи загальний розвиток учнів.

Решту матеріалу варто вивчати в школах українознавства та в педагогічних, де й питання мови та літератури вимагають глибшого пізнання.

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ

Отже, оскільки за об'єкт вивчення ми беремо худож-

ню (мистецьку) літературу, то спершу визначимо саме поняття літератури.

ЛІТЕРАТУРА — це вид мистецтва, виражений словом, тобто де за матеріял править слово. До інших видів мистецтва належать також: музика — як мистецтво звуків; малярство — де за матеріял править фарба, кольори; спів — де майстерність виражена голосом; танок — де художні образи створюються засобами музичної та хореографічної виразності (рух, жест, міміка); театральне мистецтво — де життя відображене в сценічній дії, часто з поєднанням інших видів мистецтва — танок, спів, музика.

Крім того, в культурному житті людства чималу роль відіграють прикладні або ужиткові мистецтва: вишивка, гаптування, інкрустація тощо.

Отже мистецька література посідає найголовніше місце в культурному житті кожного народу — в освіті та прогресі кожної нації.

Саме слово **ЛІТЕРАТУРА** походить від латинського слова **LITERA**.

У старі часи (до Різдва Христового) літературою називали все надруковане чи написане на папері. Але від 15-16-го століття значення слова **ЛІТЕРАТУРА** набуло точнішого окреслення: почали розрізняти літературу мистецьку (художню), наукову, публіцистичну, медичну, правничу тощо. Ми за об'єкт беремо тут художню літературу.

Художня література — це вид духової культури людства, це історія того чи іншого народу в мистецькій формі. Література кожного народу відрізняється духовістю, ідейністю, тематикою, національними особливостями, мовою. Кожне мистецтво спричиняється до піднесення ідей та ідеалів свого народу, формує його світогляд, мобілізує свідомість людини і спрямовує в потрібний бік, збагачує духові скарби. Тому у творенні літературних скарбів особливе значення мають письменники, їхня майстерність, талант.

СЛОВО. Оскільки художня література є видом мистецтва, вираженим словом, то поглянемо, яке важливе місце, роль і яке значення в ній має СЛОВО.

СЛОВО — це найголовніший виразник нашої свідомості, поглядів, переживань, боротьби за свої ідеали, а тому воно має особливу роль в літературі — з його допомогою досягається і високий рівень мистецтва.

Але слово, відірване від речення, втрачає свій конкретний зміст, стає часто тільки назвою звичайної речі. Тож слово в реченні ніби оживає, набирає глибшого змісту, а в різних реченнях художнього твору воно може міняти свою функцію, своє значення. Наприклад слово **КАМІНЬ** само мало нам говорить, звучить лише, як назва речі чи предмета, а коли скажемо: «Це не людина, а камінь», то вже набирає певного змісту. Або скажемо: «Кібець полетів каменем на землю». Тут знову інше значення.

Або візьмо слово **МОРЕ** : «Синє море звірюкою то стогне, то виє». Тут це слово набирає метафоричного значення, одухотворюється. І зовсім інше значення має в реченні: «Море слів, а змісту жодного». Ще більшу різницю в словах бачимо, коли беремо омоніми: «Худенька дівчинка **ДОІЛА** корову, а її сестра тим часом **ДОІЛА** свій сніданок».

Майже кожен письменник, пишучи твір, вносить національні особливості свого народу: історію, побут, традиції, фолклір і своєрідність мови. У творі, що змальовує життя села, зовсім інша мова, ніж у творі про місто чи життя робітників. Кожен новий твір цінніший тоді, коли він приносить в літературу щось нове в тематиці, в мистецькому відображенні життя, коли приносить читачеві нові знання про давно забуте історичне минуле свого народу, коли підносить у творі ідеал прекрасного й мобілізує читача проти всього хибного, що послаблює життя нації, єдності тощо. Тому кожен талановитий письменник своїм твором має вплив на подальший розвиток своєї національної культури, а часом впливає і на культури інших народів.

Кожен письменник має ще й свої особливості щодо писання: один любить писати вночі, коли панує цілковита тиша, інший може писати при найбільшому галасі. Леся Українка писала свою «Лісову пісню» одним

подихом, за десять днів, забуваючи про їжу й сон. Тарас Шевченко міг писати в будь-який час доби, будь-де, навіть в кімнаті, повній людей, які голосно розмовляли. До того ж міг писати на будь-якому папері, чорнилом, олівцем чи вуглиною. Майже так писав і Володимир Сосюра. Але Василь Стефаник любив писати вночі, у гарно прибраній кімнаті, двері якої замикав, і писав обов'язково на найкращому папері. А коли вранці заходили до нього, то вся підлога була закидана порваними аркушами чернеток, а на столі лежав остаточний варіант твору. Іван Франко писав свої поезії співаючи, а часом і роблячи якусь іншу роботу. Своєю поемою «Мойсей» писав, плетучи рибальську сітку. Поет В. Самійленко часто писав вірші експромтом, прийшовши до редакції. Німецький письменник Шіллер, пишучи, тримав ноги в холодній воді, англійський поет Байрон — нюхав ладан.

КОМПОЗИЦІЯ ТВОРІВ

Вивчаючи літературу, необхідно познайомитися з принципами композиції творів. Композиція — це фактично й є будова твору: початок, розвиток дії, закінчення та всі особливості в розташуванні матеріалу. До того ж у писанні й будові літературних творів є дуже багато різних прийомів і систем, особливо в модерних творах, де нехтується класичною формою. Основна ж форма будови твору, тобто композиції, прийнята в теорії літератури й літературознавстві, яку ми називаємо класичною, має такі ступені розвитку: **ЕКСПОЗИЦІЯ, ЗАВ'ЯЗКА, КУЛЬМІНАЦІЯ, РОЗВ'ЯЗКА** і зрідка **ЕПІЛОГ**.

1. ЕКСПОЗИЦІЯ — це початкова частина твору, де автор знайомить читача з місцем дії, обставинами, часом та з дійовими особами. Якщо **ЕКСПОЗИЦІЯ** подана закономірно, на початку твору, то вона називається прямою. Якщо ж вона подана після зав'язки, то вона називається затриманою, а коли вкінці, то зветься зво-

ротною.

В одному з творів, написаних у 1927-8 роках, дія починається з розв'язки. Читаємо, як чорне авто під'їхало до ганку судово-медичної експертизи. Вибігли санітари і забрали з авта забиту людину. На операційному столі побачили, що куля попала просто в серце. Це фактично частина розв'язки. Лише пізніше автор подає ЕКСПОЗИЦІЮ, з якої довідуємося, що забитий опівночі сидів у своїй кімнаті і щось писав, коли пролунав постріл і він був забитий з пістоля крізь щілину в дверному замку в той час, як двері були замкнуті.

Це зразок одного з відступів від класичної форми композиції. Ось зразок класичної експозиції, якою починається повість Нечуя-Левицького «Микола Джеря»: «Широкою долиною між двома рядками розложистих гір тихо тече по Васильківщині невеличка річка Раставиця. Серед долини зеленіють розкішні густі та високі верби, там ніби потонуло в вербах село Вербівка...»

Після цього пейзажного вступу читаємо широкий опис села Вербівки, де автор уже знайомить читача з головною дійовою особою повісти, парубком Миколою Джерею, що однієї неділі лежав у своєму садку під грушею і спав, а йому онився дивний сон: на груші сиділа жарптиця і співала дивним голосом, а з неї сипалися на нього золотаві іскри. Він ніби хотів піймати її і... прокинувся. Замість жарптиці, він побачив на другому березі річки дівчину, що брала воду і співала. Вона його теж побачила, але, взявши на коромисло відра, пішла геть. Вона йому сподобалась, але він її бачив уперше, хоч знав усіх дівчат у своєму селі. Наступного дня, ідучи вранці на панщину, він побачив її між іншими дівчатами, приєднався до їхнього гурту і швидко познайомився з нею. Це була сирота Нимидора з іншого села, а тепер переїхала сюди і працює наймичкою в інших людей. Нимидора не помітила, як розповіла Миколі про все своє життя від маленької, аж доки дійшли на панський лан і стали поруч жати панське жито.

Так виглядає експозиція в цій повісті.

2. ЗАВ'ЯЗКА — це місце в творі, де автор показує подальший крок у розвитку сюжету: перні конфлікти між дійовими особами, поступове напруження атмосфе-

ри, ситуації. Тут, між зав'язкою і кульмінацією, розгортається низка епізодів, в яких виразніше окреслюються характери дійових осіб, хід боротьби, впливи життєвих обставин на характери і вчинки людей. Це найбільша частина твору, де розвиток дії може бути підсилений різними перипетіями (ускладненнями) щоб дужче заінтригувати читача.

Так і в «Миколі Джері» після знайомства з Нимидорою, сутички з осавулою та самим паном Бжозовським, з чого починається зав'язка, дія щоразу напружується, переходячи через низку ускладнених подій: втеча кріпаків на чолі з Миколою, пожежа на току в пана, приїзд пана Бжозовського на цукроварню до Стеблева і побиття його та осавули, втеча бурлак і праця на іншій цукроварні, потім втеча звідти і праця в Ковбаненка на ловінні риби тощо.

3. КУЛЬМІНАЦІЯ — це місце в творі, де автор змальовує моменти найбільшого напруження боротьби у розвитку твору. Тут бачимо перемогу однієї з сторін, тут найяскравіше видно й ідейне спрямування твору. Але часто буває, що у великих повістях чи романах в окремих розділах автор малює моменти, що теж є своєрідними кульмінаціями. Але в творах хронікальних кульмінацій може й не бути.

Проте, у романі-хроніці Пантелеймона Куліша «Чорна рада» один з розділів твору може бути зразком для розвитку дії й будови чи композиції. Це розділ, де автор змалював поєдинок Петра Шраменка з Кирилом Туром. Експозиція: скоро буде ранок, Петрові не спиться, він ходить по садку. Аж ось чує іде верхи двох до Череваневого хутора. Це Кирило Тур з чорногорцем.

Зав'язка: Петро чує розмову про те, що вони хочуть викрасти Череваневу дочку Лесю, в яку закоханий Петро, хоч вона вже й заручена з гетьманом Сомком. Незабаром Петро чує тупіт копит і бачить, як попереду мчить на коні Кирило Тур, тримаючи поперед себе напівпритомну Лесю, а за ним скаче на коні його побратим-чорногорець. Петро, схвилюваний докраю, біжить до стайні, хапає сивого коня, будить челядь і вилітає навздогін за Кирилом Туром. Кирило Тур побачив здалека, що женеться «Шраменя», і він переїжджає через

вузьке, але глибоке провалля, де на дні вирве й шумить вода, і скидає блаженський місток у провалля. Йому чорногорець радить тікати, але Кирило Тур не такий козак, щоб тікати від небезпеки, яку вже видно. Петро добігає до провалля, але кінь задкує назад.

Кульмінація: Петро розганяється двічі й хоче верхи на коні перескочити провалля, але кінь кожного разу зупиняється. Тоді Петро розганяється сам без коня й перестрибує провалля, але так, що ледве досяг другого боку. Мить — і він уже хилиться назад, але в цей момент підскачив до нього Кирило Тур і, подавши руку, врятовує від падіння в провалля, а, може, й загибелі. Кирило Тур відразу запитав: «Битися чи миритися?». Петро забажав битися, і вони вже з шаблями в руках на смертельному герці. Та шаблі від одного міцного обопільного удару раптом перебилися, і вони лишилися тільки з уламками. Тоді в Кирила Тура та його побратима знайшлися кинджали, і вони схопили до рук кинджали в той час, коли до провалля вже добігала група козаків на чолі з Сомком та Череванем. Ще одна мить, і обидва козаки попадали скривавлені, ударивши один одного кинджалами. За кілька хвилин, об'їхавши далеко збоку це провалля, наблизились рятувальники й заопікувалися пораненими. Це вже й подальша дія належить до розв'язки. Але це тільки схема композиції цього розділу.

РОЗВ'ЯЗКА — це те місце у творі, де показано наслідки боротьби, кульмінаційного напруження у творі. Тож як в кульмінації, так і в розв'язці видно лицарські характери козаків, їхню шляхетну вдачу. Кирило Тур не уникав боротьби і в критичний момент для Петра Ізраменка не забажав для нього загибелі в проваллі, а подав йому руку. Йому було цікаво поміритися силами, хоч і з молодим, але з сміливим й героїчним Петром, який уже в боях не раз показав свою відвагу. Пізніше, вилікувавшись, вони знову зустрілися, як друзі, забувши недавній поєдинок.

ЕПІЛОГ — це те місце в творі, де автор після розв'яз-

ки показує подальшу долю героїв твору. Події в епілозі бувають подані про дійових осіб у найближчий час їхнього життя або вже наприкінці їх життя. У сучасних творах епілогів майже не буває, але в наших письменників-класиків вони часто трапляються. У «повісті Микола Джеря» немає спеціального розділу з назвою «Епілог», але твір фактично його має. Ми бачимо Миколу Джерю, коли вже після 20-річної відсутності, після скасування кріпащини, він повертається до рідної Вербівки. Його дочка, яку він лишив маленькою в колисці, вже одружилась, і він, Микола, щодня доглядав пасіку, що стояла в садку, й розповідав онукам про свої поневіряння, про риболовлю в морі тощо.

Тож найчастіше всі складові частини сюжету знаходимо у великих епічних творах. В багатоплянному творі навіть кожна сюжетна лінія може мати свою зав'язку й розвиток дії з кульмінаційними точками і розв'язками, а в малих жанрах бувають відсутні не тільки експозиція, а й інші складові частини композиції.

МИСТЕЦЬКІ ЗАСОБИ ТВОРІВ

(ТРОПИ)

ТРОПИ — це мистецькі звороти у мові творів. Вони збагачують нашу мову, посилюють розуміння і вплив змальованих обставин, явищ, подій: краса природи (пейзажі), опис дійових осіб (портрети), порівняння, одухотворення неживих предметів, та інші — все це надає творам більшої яскравості. Тож до тропів зараховуємо епітети, метафори, порівняння та низку інших засобів. Наприклад скажемо: «Вся зала ахнула від здивування» значно краще запам'ятається і вплине на читача, ніж сказати просто: «Всі люди в залі здивувались». До таких образних виразів належать і такі, як: «Чорна ніч заглядає в стареньке вікно», або приказка «Язык до Кисва доведе», або «Гостре словечко коле сердечко».

ЕПІТЕТ — це найпростіший троп — це мистецька характеристика, ознака того чи іншого слова, предмета. Найчастіше епітетом буває прикметник, що стоїть при іменникові. Наприклад: шовкові кучері, буйний вітер, золоте серце, глибокі очі. При дієсловах: Літак летів поблискуючи. Він дивився жадібно. При іменниках епітет іноді виступає і в формі іменника: Дніпро-Славути, вовки-сіроманці, вітер-волоцюга, дівчина-чарівниця. Такі іменники ми пишемо через риску, як приклади.

При цьому треба розрізняти мистецькі і метафоричні епітети від звичайних, які показують лише на якусь логічну ознаку, як золоте перо. Тут звичайний епітет показує лише, з чого зроблене перо. А коли ми кажемо **ЗОЛОТЕ** серце, то тут епітет поетичний, показує доброту

людини. Отже прості епітети не мають елементу перенесення, а метафоричні мають. Це торкається до багатьох слів. Їх зразу видно, що вони означають: теплий день і **ТЕПЛІЙ** погляд, високе дерево і **ВИСОКІ** почуття.

ПОРІВНЯННЯ — це зіставлення двох або кількох предметів чи явищ, дій, між якими є якась подібність чи аналогія. Порівняння допомагають яскравіше уявити собі якусь подію, річ, постать людини, якої ми досі не бачили.

Значно яскравіше сприймає читач образний вираз «Коло серця, мов гадина чорна повернулась» (Т. Шевченко), ніж сказати просто: Біля серця дуже заболіло. Порівняння дуже поширені як в живій мові, так і в мові мистецьких творів: **Неначе** птахи **чорні** в гаї, козачтво **сміливе** літає. Сховалось у серці лихо, **мов звір у темній гаї...** Рояль, **мов чорний казковий звір**, скалив до світла білі здорові зуби. **Як той звір** кидається на товаряку, так Микола кинувся на пана Бжозовського (І. Нечуй-Левицький). Або в Котляревського читаємо: «Враг на врага **стрибав, як блохи**». «Причепився, як **шевецька смола до чобота**». Бігає, **мов курка з яйцем**. Грається, **як кіт з мишею**. Ходить, **як овечка**, а **буцькає, як баран**. Розтеклося добро, **як слина по воді**. **Як дбаєш**, так і маєш. Допавсь, **як кіт до сала**. Дівчина, **як верба**, де посадин, там і приймається.

Порівняння безсполучникові («Горами хвилю підійма») мають форму орудного відмінка. Інші пишуться через тире: «Книга — морська глибина».

Другий вид — це порівняння паралелізму (рівнобіжні): це коли справжнього порівняння немає, а зіставляється два явища поруч:

Котилися вози згори
Та в долині стали,
Любилися, кохалися.
Тепер перестали.

Такі форми порівняння (зіставлення) часто бачимо в

народній творчості.

Третій вид порівняння, коли образ порівнюючий поставлено в формі питання:

Що ся в полі забіліло?
Ой, чи гуси, чи лебеді?
Тепер гуси не літають,
А лебеді не плавають —
То татари полон женуть...

Подібне до попереднього типу порівняння зустрічаємо і в «Слові о полку Ігоревім»:

То не сороки застрекотали:
На сліду Ігоревім їздить Гза з Кончаком.

або:

То не лебеді злітають вище,
Не ширяють ясні соколи —
То Боян персти розправив віщі,
І під ними струни загули.

Х) Персти — пальці, слов'янізм.

Трапляється, що в одному реченні автор вживає два-три порівняння. Напр. «Дівчина була невеличка на зріст, але рівна, як струна, гнучка, як тополя, гарна, як червона калина, довгобрана, повновиди, з тонким носиком» (І. Нечуй-Левицький) Загалом порівняння ставиться після головного речення, але іноді буває навпаки: **Неначе цвяшок в серце вбитий, оцю Марину я ношу** (Т. Шевченко).

Буває часто, що епітет підсиляється порівнянням: «Хомині очі каламутні, як вода з милом» (М. Коцюбинський).

ГІПЕРБОЛЯ — це один з тропів. Це велике перебільшення зображуваного явища, людини, дії, кількості з метою надання виняткової виразності, захоплення, враження. Гіперболя — улюблений засіб народньої творчості як героїчної, так і сатиричної. Напр.: «Ой,

не встиг козак Нечай на коника спасти, став ляхами, як снопами, по два рядки класти». Гіперболя дуже часто вживана і в художній літературі: «І потече сторінками кров у синє море» (Т. Шевченко) або його ж: «Не ріки — море розлилось, вогненне море». У Гоголя: «Не всяка птиця долетить до середини Дніпра». Або: «Аж до моря запорожці степ широкий вкрили», «Розливала слъози рікою».

МЕТАФОРА — один із основних тропів. Це вживання слів в переносному значенні на підставі подібності ознак. Коротко кажучи, метафора — це скорочене порівняння. Мистецька сила метафори стисліша, лаконічніша, хоч метафори бувають короткі і поширені.

Короткі: Час летить. Сміється сонце. Серце дзвонить. Плаче вітер. Мовчать гори, грає море, могили сумують. Тихо моргали зорі.

Метафори поширені або розгорнуті малюють ширшу картину. Суцільною такою метафоричною картиною є вірш Івана Франка «Каменярі». Ось ще приклади розгорнутої метафори: «Як тихо ніч чудове покривало розкинула над сонною землею».

Луна котилась полонинами, розбиваючись у дебрах та зворах.

Визирав щербатий місяць з-за могили і на шатро, мов злодій, поглядав. (Шевченко).

Найчастіше метафори бувають виражені дієсловом: До села підповзає ніч. Кудись хмарки на конях мчать. У серці вовки виють. Зима дивиться крізь вікна білим морозом.

МЕТАФОРИ мають низку різновидів: ПЕРСОНІФІКАЦІЯ (УОСІВЛЕННЯ, ОДУХОТВОРЕННЯ), АЛЕГОРІЯ та інші.

1. **Персоніфікація** — це один з видів метафор, коли автор неживим речам надає ознак живих істот, тобто уособлює їх, одухотворює, робить їх живими. Цей вид метафор виник в найдавніші часи, коли люди вірили в різні сили природи. Напр.: «Зареготався дід наш дужий, аж піна з уса потекла» (Т. Шевченко). Україна-

безталанна мати. І в хутір лихо завернуло і сліз чимало принесло. Золотий гребінець-молодик розчісує коням гриви. Білолобий місяць зі мною спить під стогом до зорі.

2. АЛЕГОРІЯ — це поширена метафора. Це ціла картина, що складається з низки образів з метафоричним значенням для вираження якоїсь ідеї. Напр.: Дзвін до церкви скликає, а сам у ній не буває. (Тут мова про людину, яка інших кличе до чогось, намовляє, але сама того не робить. Напр.коли лікар радитиме людям не курити, але сам куритиме). Ближча сорочка до тіла, ніж кожух.

Тож слід звернути увагу, що при персоніфікації олюднюються майже завжди якісь прикмети, явища, поняття, але алегоричними можуть бути й живі істоти. У байці Л. Глібова «Вовк та ягня» алегоричні живі істоти. Ту саму картину бачимо і в байці Є. Гребінки «Ведмежий суд». Тому і в житті лицемірну, хитру людину називають лисицею, жорстоку — тигром чи вовком, співучу — солов'єм. Тому алегорія допомагає в мистецькому творі глибше визначити характери, взаємини, ніж при використанні інших тропів. Таку алегоричну картину бачимо у вірші О. Олеся:

Не беріть ви з зеленого лугу верби
Ні на жовті піски, ні на скелі,
Бо зав'яне вона від жаги і журби
По зеленому лугу в пустелі.
І сосни не несіть на зелені луги,
Бо вона засумує в долині
І засохне в воді від палкої жаги
І нудьги по зеленій вершині.

Бачимо алегорію також і в таких рядках:

Ой, цить, мати, не журися,
Бо вже син твій оженився:
Узяв собі паняночку —
В чистім полі земляночку. (Нар. пісня).
Тобто, син давно помер і похований.

МЕТОНІМІЯ — це переіменування або заміна якогось предмета ім'ям іншого на основі суміжності чи пов'язаності. Метонімічними виразами ми послуговуємося в житті дуже часто. Так, замість творів, ми називаємо ім'я автора, замість людини, його характерний одяг, замість їжі, посудину. Напр.: Читати Шевченка, платити золотом (золотими грішми), вхопився за голову, шапки гомоніли, метушились; ходить в оксамитах, я три миски з'їв, сусід згорів дотла, другий свічку, сердешний, потом заробляє.

Отже метонімія допомагає виділити чи підкреслити якраз ту рису в зображуваному предметі, на яку автор хоче звернути увагу читача.

СИНЕКДОХА — мистецький засіб, споріднений з метонімією. В синекдосі завжди наявна кількісна заміна понять. Найчастіше це вживання однини, замість множини, або вживання визначеного числа, замість невизначеного. Напр.: П'ять голів худоби, на базарі було багато буряка, у пшениці завелось багато жучка, «А на Січі мудрий німець картопельку садить» (Т. Шевченко). «Вчися, Лідо, шанувати копійку» (замість гроші).

ІРОНІЯ — це тонкий, часто прихований жарт, кепкування, насмішка над кимнебудь, в чому є доля правди. Це вживання слова або виразу іноді в протилежному значенні до його змісту. Іронія — це теж один з мистецьких засобів, що допомагає висміяти негативні сторони характеру людини, вдачі, поведінки. Наприклад. Т. Шевченко писав про царську Росію, що там «На всіх язиках все мовчить, бо благоденствує». Або Володимир Самійленко, висміюючи українських панів, які цуралися своєї мови, писав: «А пани всі мови знають, крім своєї, крім своєї». Ця іронія не втратила свого значення й сьогодні ні для України, ні для еміграції. Зразкову іронію бачимо також у байці Крилова «Лев і осел», де лис, який вважає осла за дурня, питає: «Відкіль розумна це бредеш ти голова?».

А ось іронія з сучасного підрадянського гумору. У дотепному гумористичному вірші Андрія Динника «Хвилина» говориться, що в провулку відкрилось нове кафе «Хвилина». Побачивши рекламу, синок питає тата: «А

що означає «Хвилина»? Тато відповідає:

«Це заклад, в якому, мій сину,
Щоб взяти шматок ковбаси,
У черзі стовбичиш годину,
А потім хвилину їси» («Україна»)

Іронічних моментів ще більше зустрічаємо в народній творчості. Напр. «Теплий кожух, та, шкода, не на мене шитий», «Косо-криво, аби живо», «Ні корови, ні свині, тільки Сталін на стіні».

САРКАЗМ — це гостра дошкульна іронія, споріднена з сатирою, де автор плямує зловживання окремих відомих людей, організацій, державну систему тощо. Такий дошкульний сарказм бачимо в творі Т. Шевченка «Сон». Досить сатиричні думки читаємо у згаданому вже творі В. Самійленка «Ельдорадо» про Росію:

Там письменникам за працю
Сам уряд складає дяку
І з тріумфом їх провадить
В Сибіряку, в Сибіряку.
... Там живе племен усяких
Престрашенна мішанина,
І за те той край зовється
Русь єдина, Русь єдина...

ТЕОРІЯ ВІРШУВАННЯ (ВЕРСИФІКАЦІЯ)

Віршування в різних народів базується на кількох відмінних ритмічних засадах. Так, у старовинних греків і римлян за ритмічний принцип служило чергування довгих і коротких складів. Наша мова поділу складів на довгі й короткі не знає, тому цей принцип не міг знайти в нас застосування.

Віршованих писемних пам'яток у нашій літературі часів Київської держави не зафіксовано, збереглося лише два імени поетів: Боян і Митуса. Найвизначніша поетична пам'ятка кінця 12-го стол. «Слово о полку Ігоревім», писана прозою, але сильно ритмізованою. Рештки епічної поезії тієї доби, що збереглися на російській півночі (т. звані «билини») являють зразок тонічного віршування, яке базується, так само, як у стародавніх германців, на ритмі наголошених складів. Ось приклад тонічного вірша Людвіга Улянда в перекладі з німецької мови нашого поета Ігоря Качуровського:

Помста

Шляхетного пана забив служник,
Бо лицарем стати собі прирік.

Його заколов він, де темний бір,
І тіло жбурнув у райнський вир.

Вдягнув обладунок блискучо-важкий,
На панського скочив коня мерщій.

Ось він переїхати хоче ріку,
Та вперся румак,¹ не йде по містку.

Острогами злотними б'є він, та кінь
Скидає люто його в глибіню.

Даремно веслує його рука:
На дно його тягне кольчуга важка.

1) Румак — кінь.

За доби козацьких воєн та Гетьманщини панівним в українській писемній літературі стало силабічне віршування, яке прийшло до нас із Польщі.

Зміст силабічного віршування в тому, що за одиницю ритму береться склад як такий. Для визначення розміру віршу мають значення склади, що їх рахуємо до останнього наголосу, на кінці кожного віршу або до останнього наголосу в частинах поділеного павзами віршу. Таких павз буває у вірші одна, рідше дві. (Склади після останнього наголосу вірша чи піввірша в рахунок не йдуть).

З легкої руки російського вченого Ломоносова поширився погляд, нібито силабічна система версифікації притаманна для народів, що їх мова має постійний наголос, а українська мова має наголос рухомий, тому нашою мовою, мовляв, не можна писати силабічних віршів (так само, як і російською). Ця теза, давно спростована російськими ж таки вченими.

Силабічна система найкраще втілилася у віршах наших поетів з часів Гетьманщини: Митрофан Довгалевський, Георгій Кониський, Григорій Сковорода. Розквіт українського силабічного віршу — це творчість Тараса Григоровича Шевченка. Після нього ще писали силабічні вірші Панько Куліш, зрідка Леся Українка та І. Франко, а фактично останніми — галицькі молодомузці.

З сучасних українських поетів зустрічаємо силабічні вірші в Качуровського (поема «Село») та у Веретенченка (одно місце в поемі «Чорна долина»).

Силабічна система не має нічого спільного з рухливістю чи сталістю наголосу, лише має різницю в силі наголошених та ненаголошених складів. Чим менша ця різниця, тим більша можливість застосування силабічної системи.

Мови з малою різницею між складом наголошеним і ненаголошеним — це польська, італійська, еспанська, французька...

З них ні італійська, ні еспанська сталого наголосу не мають. Натомість, усі старі германські мови мали сталий наголос на першому складі — і жодна з них не надавалася для силабічної поезії: старогерманська поезія — уся тонічна, базована на ритмі наголосів. Із слов'янських мов сталий наголос на першому складі має словацька, але в словацькій поезії донедавна панувала ювантитативна система версифікації (греко-римська) або метрична версифікація.

Силабо-тонічна поезія виникла в світовій літературі кількакратно. В Німеччині її впровадили Опіц і Флемінг. З німецької поезії її запозичив Ломоносов до російської поезії. А звідти живцем на український ґрунт пересадив Іван Котляревський. Після смерті Т. Шевченка ця система стає панівною в українській поезії.

Зразки силабічної поезії:

-Брате милий, брате-соколоньку,
Ти покинув сестру сиротоньку,
А я ходжу — проклинаю,
Як зозуля в темнім гаю:
Ой, вернися з далекого краю! (Ю. Федькович)

О, думи мої, о славо злая!
За вас я марно в чужому краї
Караюсь, мучусь, але не каюсь...
(Т. Шевченко)

або: Не питай ти моїх пісень,
сестро, моя мила!
Цур їм! Вони сумні, сумні,
мов тая могила. (Олександра Псьол)

Зразки силабо-тонічної поезії:

Єсть ім'я жіноче, м'яке і ясне;

В йому і любов, і журба, і надія;
Воно як зідхання бринить весняне:
Марія. (М. Рильський)

або: До тебе, Україно, наша бездоляная мати,
Струна моя перша озветься
І буде струна урочисто і тихо лунати,
І пісня від серця поллється. (Леся Українка)

Зразки сучасної тонічної поезії:

Поле чорніє. Проходять хмари,
Галтують небо химерною грою.
Пролісків перших блакитні отари...
Земле! як тепло нам із тобою.

Глибшає далеч. Річка синіє,
Річка синіє, зідхає, сміється...
Де вас подіти зелені надії?
Вас так багато — серце порветься!
(М. Рильський)

або: Будні мої безтурботно течуть,
Наче пруги океану,
Сосни довкола пустелю тчуть
Зайді-туману. (Яр Славутич)

Тож **ВІРШУВАННЯ** (від латинського слова *версус* — вірш) — це система певних правил і принципів побудови віршованої мови. Першою необхідною особливістю вірша є ритм.

РИТМ — це закономірне повторення ударів наголосу у віршових рядках. Напр.

ТепЕр ЕнЕй убрАвся в пЕкло,
ПрийшОв зовсІм на Інший свІт..
(Котляревський)

Тут бачимо, що кожний другий склад, починаючи зліва, наголошений. Кожна наголошена голосна літера,

що є головною передумовою складу, написана з великої літери. Тож коли вірно читати, то можна відчутти в вірші певний ритм, що повторюється. А ці два склади (один наголошений, а другий — ні), що повторюються, і творять стопи.

Отже РИТМ — це закономірне повторення певних явищ у часі. Для силабічного віршування властиве повторення певної кількості складів, відмежованих павзою (цезурою) від іншої-тотожної чи інакшої-групи складів. Для тонічного віршування характерне повторення певної кількості складів.

СТОПА — це група складів, які закономірно повторюються. В основному ми розглянемо найбільш вживані й поширені тепер стопи — це двоскладові і трискладові. Ці стопи звуться ХОРЕЙ, ЯМБ, ДАКТИЛЬ, АМФІБРАХІЙ та АНАПЕСТ.. Перші дві — двоскладові, інші три — трискладові.

ХОРЕЙ (або ТРОХЕЙ) — це двоскладова стопа з наголосом на кожному ПЕРШОМУ складі. Напр.:

ДЕ ти/ брОдиш,/ мОя/ дОле,/ /
НЕ до/клИчусь/ Я те/бЕ...

або: В нЕбі/ жАйво/рОнки/ в'Ються,/ /
ЗАли/вАють/сЯ смі/Ються.../ (Олесь)

або: ВлОвиш нАс сьогОдні дЕсять,
ЗАвтра двАдцять знОв настАне.
(Леся Українка)

Кожна стопа, що складається з двох складів, має наголос на першому складі, і ці стопи закономірно повторюються. В наведених віршах ми бачимо в кожному по 4 стопи в рядку.

ЯМБ — це двоскладова стопа з наголосом на кожному другому складі. Напр.

СадОк,/ панИ,/ москОв/ська мО/ва,
ВесЕ/лі жАр/ти, крИ/ки, смІх/ (О. Олесь).

або: ХодИли тАм чи нЕ ходИли,
Та всЕ ж вернУлисЯ наЗад... («Енеїда»)

або: Твої це кісоньки, березо?
І сила все ще в них яка! —
Серед розбещених агав
Така ти тиха і твереза. (Л. Далека)

Не завжди стопа вкладається в одно слово: стопа може займати часом пів слова або в одному слові буде дві стопи, залежно від того, скільки складів має слово. Отже в наведених рядках наголоси падають на кожен 2-ий, 4-ий, 6-ий, 8-ий склад.

ДАКТИЛЬ — це трискладова стопа з наголосом на першому складі.

Пісня моЯ, ти підстрЕлена птАшко,
МУсиш замОвкнуть і тИ... (О. Олесь).
або: СпИ, мій малЕсенський, спИ, мій синОк,
Я розкажУ тобі бЕзліч казОк... (О. Олесь)

АМФІБРАХІЙ — це трискладова стопа з наголосом на середньому складі:

СпівАють, сміЮться, а Я не сміЮсь,
А Я ще примАр, і страхОвищ боЮсь...
Мій мОзок і тіло ще дУшать кайдАни,
І пАлять огнЕм незагОсні рАни. (О. Олесь)
або: ОпІвночі Айстри в садУ розцвілИ,
УмИлись росОю, вінкИ одягли... (О. Олесь)

АНАПЕСТ — це трискладова стопа з наголосом на третьому складі:

Не питаЙ, чого в мЕне заплакані Очі,
Чого чАсто тікаЮ я в гАй
І блукАю я тАм до півнОчі
Не питаЙ, не питаЙ, не питаЙ...

або: Не забУдь, не забУдь
 Юних днІв, днів веснИ
 Путь життЯ, темну пУть
 ПрояснЯють вони (О. Олесь)

РИМА — це однакове звучання або співзвуччя закінчень віршових рядків. Коли римуються два рядки вірша, то наголос мусить падати на римовані склади. **г**арм**А**ти-п**и**м**А**ти, молод**А**-хол**о**д**А**, га**й**-п**и**, р**О**си-к**О**сить, р**А**ни-ка**й**д**А**ни.

Рими бувають точні, коли всі звуки римованих складів збігаються (річки-Марічки, сліди-піді). Неточна рима, коли збігаються лише деякі звуки (діти-квіти). Вважається тепер модернішим і кращим, коли римуються іменник з дієсловом чи прикметником, взагалі, щоб римувалися різні частини мови: роси-косить, бурлака-плакав, обрій-добрі, слів-забілів, стовпа-скопав, кручі-ревучий.

Добрі мелодійні й оригінальні рими прикрашають вірш, надають кращого звучання, легше запам'ятовуються. Тому поети уникають збитих багатовживаних рим, що не приносять нічого нового в римування.

Розрізняють жіночу, чоловічу та дактилічну. **Жіноча** рима, коли римуються передостанні склади рядків: **ни**-ні-в долині, **двічі**- у вічі. **Чоловіча** рима, коли римуються останні склади рядків вірша: тра**в**а-у**к**рива, го**р**а-по**р**а, сад-по**р**ад ітд.

Дактилічна рима — це така рима, де наголос падає на третій склад від кінця і всі звуки, почавши від цього складу збігаються. Напр.:

Моя хатонька за долиною,
А зовуть мене Магдалиною...

або: Ви**р**яжав мене,
 Пу**т**ь показував,
 Го**в**орив мені
 І при**к**азував... (Ст. Руданський)

Є чотири основних форми римування: парне або єу-мійне, перехресне, оперізуюче (або кільцеве) і тернар-

не.

ФОРМИ РИМУВАННЯ

ПАРНА РИМА АБО СУМІЖНА — коли римується
дна суміжні рядки:

Ой, крикнули журавлі
В чистім полі на ріллі... (Нар. пісня)

або: Чумарочка рябесенька,
Пригортаюсь злегесенька.
Той мене пече-ріже,
Що не люблю, в вічі лізе... (Нар. пісня)

Такі ж суміжні рими мають народні пісні, що мають
назву коломийки:

Ой, згоріла стирта сіна, згоріла, згоріла,
Чом на тобі, жовняреньку, сорочка не біла?
Ой, не біла, не білая, не буде біленька,
Вісім неділь вже минуло, як прала миленька.

ПЕРЕХРЕСНА РИМА — це найбільш поширена в
поезії форма римування, коли римується перший і тре-
тій рядок та другий і четвертий:

Здається, дружбі віддаль не страшна,
Ні час, що ранком стукає в пороги,
Та все ж немов росте важка стіна
Із днів-цеглин, що падають під ноги.
(В. Онуфрієнко)

або: Ти в житті все йшла поруч з нами,
Через битви і бруд калюж...
Ти спливала з очей сльозами,
Була дзеркалом наших душ.
(Зоя Когут «Пісне»)

або: Давно чужиною блукаю,

Та все мене тягне туди,
В степи українські безкраї,
Де юність сховала сліди. (Божена Коваленко)

або: Дивись, Богдане: на майдані
Вмирає українська рать —
То поколом брати-селяни
Опухлі з голоду лежать. (О. Веретенченко)

або: Незнаний світ за обрієм клекоче,
Хлюпоще день об кораблів борти,
А серце б'ється птахом серед ночі:
У край який життя своє нести? (Дм. Чуб)

КІЛЬЦЕВА АБО ОПЕРІЗУЮЧА РИМА — коли римується перший рядок з четвертим, а другий з третім:

Пройшли сумніви і вагання,
Пройшли, як сон, як сивий дим,
Як перший запал молодий,
Як тінь забутого кохання. (Дм. Фальківський)

або: То ти пливла ясною яхтою-
Тепер лиш я почув про це-
І вітер лоскотав лице,
І берег славсь рудою плахтою...
(І. Качуровський)

або: Пройшла гроза — і знову літня проза:
Парус степ, і оживає ліс,
І горобці, неначе з-за куліс,
Упали табуном на просо... (В. Симоненко)

ТЕРНАРНЕ РИМУВАННЯ: — коли трирядковий вірш має спершу парну риму, тобто римується перший і другий рядок, а третій римується з третім рядком наступної строфи:

Ніч похмурна, ніч холодна,
Чорні звісила полотна

На вікно.

Все шумить дощем та стука,
Та полоще сірі бруки
Знов і знов.

А ліхтар, немов метелик...
Світ блідий у темінь стеле,
У півтму.

Він тремтить, неначе в корчах,
Та безсило лиже ночі
Чорний мур.

Спить усе, чадрою вкрите,
Де недавно був розлитий
Творчий день,

Тільки десь у спазмах вітру
Розгойдались тужно віти,
Шум іде. (Дм. Чуб)

РЕФРЕН — це повторення того самого рядка у вірші для підкреслення або протиставлення змісту. Таке повторення часто бачимо в колядках. Напр. «Ой, радуйся, земле, Син Божий народився», що повторюється після кожної строфи.

або: Не сумуй, хоч сміється недоля лиха
І розпуку в душі викликає,
Хоч хвилинами, може, тобі від жалю,
Мов обценьками, душу стискає.
Але серденько чуле своє угамуй, —
Не сумуй!

Не лякайся! Не подужає сила ота,
Що нависла, мов хмара, над красм,
Серед крові і сліз ми до світла свого
І до правди шляхи відшукаєм!
Не сумуй! (П. Капельгородський)

ПАРАЛЕЛІЗМ. У народніх піснях та в віршах, стилізованих під народню творчість, часто зустрічаємо паралелізми, де поруч зіставляється картина природи і народнього життя, кохання тощо. Напр.:

Защебече соловейко в лузі на калині,
Заспіває козаченько, ходя по долині.

або: Ой, у полі річка,
Через річку кладка,
Не цурайся, козаченьку,
Та рідного батька.

ДРУЖНІЙ ШАРЖ — це переважно віршована творчість, в якій легко висміюється якась риса людської вдачі, поведінки, а часом і підкреслюється позитивна сторона діяльності відомої людини, частіше це торкається літераторів. Один гуморист висміював тих поетів, що писали тільки про барвінки, чебреці, дзвоники, кульбабку та інші квітки. Він писав:

Чи чули-книжечку свіженьку
Зі смаком схрумала теличка!?
Сказило, скажете, рябеньку?
Ні, в збірці пахнула травичка. (О. Підсуха)

або того ж автора: **Римований географ**
Пише вірші і поеми
На які завгодно теми:
На карельські, на грузинські,
На китайські, абіссінські...
Облітав у віршах світ,
Тільки все те-пустоцвіт. (О. Підсуха)

або: **На знайомого поета**
Твій брат — бухгалтер, ти — поет,
Але різниць шукать не варто:
Він в бухгалтерії поет,
А ти в поезії бухгалтер... (С. Крижанівський)

ЕПІТАФІЯ — це намогильний напис, часто у віршованій формі. Але в літературі дуже поширилась епітафія з нотами гумору й іронії про живих знаних людей, які мають якісь слабкі сторони, недоліки. Про Квітку-Основ'яненка, який займався у житті різноманітною діяльністю хтось склав епітафію; де між іншим говорилося, що він:

Був поетом, був актором,
Був кадетом, був танцюром.

Інший зразок епітафії читаємо про скупу людину:

Помер від того він, що був скупий,
Не лікувався: шкода було грошей,
Та коли б знав за похорон він ціну,
То змайстрував би сам і домовину.

АСИНДЕТОН або **БЕЗСПОЛУЧНИКОВІСТЬ** — одна з стилістичних форм в поезії, яка полягає в тому, що між словами немає сполучників. Це надає мові припвидшеного темпу й підкресленості виразу думки. Цей навмисний пропуск використовується для поглиблення павзи між словами або реченнями, щоб підкреслити важливість зображуваного і тоді, коли треба показати пavidку зміну:

Не прийнялись три ясени,
Тополя всихала,
Повсихали три явори,
Калина зов'яла. (Т. Шевченко)

або: Скрізь порання: печуть, варять,
Вимітають, миють...
(Т. Шевченко) «Наймичка»

ЕЛЕМЕНТИ ПРАКТИЧНОЇ СТИЛІСТИКИ

СТИЛІСТИКА — це частина теорії літератури, де вивчається властивості й особливості нашої мови. Вивчення граматики не може забезпечити повного і глибокого опанування мови. Стилїстика вивчає різні конструкції речень, досліджує, як користуватись мовним скарбом. Стилїстика літературної мови охоплює всі ділянки у вивченні мови: лексику і фразеологію, звуковий склад, морфологію і синтаксу. Стилїстика — це ціла наука, на вивчення чого треба б приділити багато місця, але тут обмежимося лише окремими моментами на цю тему, відповідно до програми й можливостей, які ми маємо в наших школах. Тож зупинимося над найважливішим у вивченні нашої мови, в межах стилїстики, що сприяє володінню поправною мовою, розумінню потрібної термінології. Наші студенти мусять знати багатство нашої мови, її переваги над іншими, її запозичення тощо. Тож треба звернути увагу особливо на практичний бік вивчення нашої мови.

Синтаксичні помилки в самостійних працях наших учнів і студентів часто переважають над граматичними і тим самим знижують культуру їхньої мови. Найбільше помилок у доборі відповідних слів і побудові речень. Тож треба звернути велику увагу також на збагачення лексичного запасу слів, на розуміння мовно-літературних термінів, тоді з уст наших слухачів не вилітатимуть такі речення, як «Корова пасе траву» або «Драматургія — це жінка драматурга».

Тож завдання цього розділу поліпшити чистоту мови, позбутися засмічення її різними місцевими словами, не-літературними формами, словами-паразитами. Великий поет і знавець мови Максим Рильський писав ...«Не тільки в художній літературі, а й у кожному слові людському увага до мови — доконечна річ для того, щоб

думка знайшла свою справжню, кришталеву форму». І ми теж мусимо прагнути до цього ідеалу, коли любимо й шануємо свою рідну мову й хочемо бути культурними людьми.

Під словом «Стиль», від чого пішло і слово «Стилістика», іноді розглядають літературні напрямки: романтизм, символізм, класицизм та інші, що існували в літературах різних народів, в тому числі й нашого, в різні періоди історії. Але є друге значення стилю, про який тут іде мова — це типи мови, їхні характерні особливості, їхнє багатство, принципи будови речень, що є властивістю кожної національної мови. Щодо поділу нашої мови та й інших мов існує кілька теорій і принципів. У нашій мові головні мовні типи або групи стилів такі: 1) стилі художньо-белетристичні з різновидами стилів поезії, прози, драми, сатири, байки тощо; 2) стиль науковий з різновидами мови наукових праць, підручників; 3) стиль газетно-публіцистичний (мова преси, інформації тощо); 4) стиль офіційно-ділової мови (листування установ, канцелярська мова); 5) стиль розмовно-звичайної мови; 6) стиль ораторської мови (промов, виступів).

Немає місця розглядати кожний стиль зокрема, зупинимось лише побіжно на головних компонентах і особливостях художньої (мистецької) мови, як стилю. Отже, що таке взагалі стиль в мовному значенні?

СТИЛЬ — це доцільна організація мови з відповідним добром мовних можливостей і засобів, що потрібні для спілкування в різних ділянках життя. У мистецькій літературі **СТИЛЬ** — це ідейно-художня своєрідність творчості письменника. Це риси його творчої відмінності, пов'язані з світоглядом, загальною культурою, характером, уподобаннями, життєвим досвідом, орієнтацією на певні літературні напрями.

Мовознавча стилістика навчає, як вірно розмовляти й писати, домагатись чистоти, стислості й ясності мови. А в мистецькій літературі стилістика має трохи важчі завдання. Письменник мусить знати не лише загальну літературну мову, але мислити й писати образно, мусить створити типові постаті, відбити життя в типових обставинах, використати все мовне багатство ми-

стецьких засобів. Тому кожний видатний письменник має свій стиль, свої особливості в мові, в будові твору, в зображенні природи, характерів дійових осіб тощо. А тому досвідчений читач ніколи не змішає творчості Нечужа-Левицького з творчістю Панаса Мирного, Олександра Олеся з Максимом Рильським, Стефаника з Коцюбинським.

Наші студенти мусять знати, що у збагаченні лексики, мовного запасу слів величезне значення має вивчення синонімів, омонімів та антонімів, архаїзмів та неологізмів, а також різних мовознавчих та літературознавчих термінів.

СИНОНІМИ — це слова різні формою, але однакові або близькі змістом, значенням. Напр.: кривий, нерівний, покручений, погнутий, хвилястий — близькі одне до одного своїм значенням, як і брудний, нечистий, замурзаний.

Нечужа-Левицький у своєму творі «Микола Джеря» в реченні «Люди позабирали клунки і рушили на панський лан» слово «рушили» замінив потім на «потяглися», яке краще передає ставлення кріпаків до панщини.

Окремі слова в нашої мові мають дуже багато синонімів, чого не мають інші мови. Візьмім, наприклад, слово завірюха. Її можна замінити синонімами: заметіль, метелиця, пороша, пурга, сніговиця, хвища, хуга, кура, завія, хуртовина, сніговій і навіть курява.

Недаром Максим Рильський писав: «Багатство синонімів — одна з питомих ознак багатства мови взагалі. Уміле користування синонімами, тобто вміння поставити саме те слово і саме на тому місці, — невід'ємна прикмета хорошого стилю, доконечна риса справжнього майстра».

Тож синонім допомагає також уникнути одноманітності, повторення тих самих слів у творі.

Синонімічне багатство торкається не тільки іменників, а й інших частин мови, зокрема дієслів, прикметників тощо. Окремі слова мають цілі синонімічні рядки: **ХОДИТИ**: йти, брести, плестись, пуститись, потягти, почесати, човптити, швендяти, крокувати, тинятися, чимчикувати, чалапати, чвалати, пхатися, сновигати, дибати та інші. **ДИВИТИСЬ**: бачити, обдивлятися, назирати,

зиркати, глянути, переводити погляд, обводити поглядом, зупинити погляд ітд.

Гарний: красивий, чудовий, чарівний, казковий, мальовничий, хороший та інші.

Але не всі синоніми тотожні: кажемо **Мальовничі** місця, **красиви**, але не можна сказати **мальовничі** дівчата, мелодії. Отже синоніми мають свої відтінки і не завжди можуть пасувати до кожного слова. Напр.: **походити** — іти повагом, не поспішаючи, а **прямувати** — йти до певної мети, місця. **Тинятися** — ходити без певної мети; **чвалати** — йти повільно, втомленою ногою; **Тупцювати** — топтатися на місці. Тому письменник вибирає з мовного запасу ті слова, що йому найбільше підходять, що найкраще віддзеркалюють його думку, допомагають відтворити картину, явище, подію.

ОМОНІМИ — слова однакові звуковою формою, але мають різні значення.

Порівняймо значення таких омонімів: мила усмішка, я купив шматок мила, вона мила підлогу. В першому випадку це прикметник — означення, в другому — іменник, в третьому — дієслово, але пишуться ці слова і звучать однаково. Таке саме бачимо в реченнях: **Я доїв корову**, а він в той час доїв шматок хліба. Або коли я ніс воду, бджола сіла мені на ніс.

Так слово «коса» може означати довге волосся (дівча коса), інструмент до косіння трави чи деталь косарки, а також вузьку смужку землі, що ввігналася в море чи озеро і свинячу косу (селезінку) біля печінки.

Омоніми часто творять різкі значення, переходячи з однієї частини мови в іншу. Тихий плач і ти не плач, старий дуб і старий постукав у вікно, коло місяця велике коло. В першому випадку слово «коло» виступає в ролі прийменника, а в другому — в ролі іменника. У віршах омоніми урізноманітнюють і збагачують мову.

АНТОНІМИ — це слова протилежного значення: білий — чорний, високий — низький, широкий — вузький, далекий — близький, життя — смерть, розмовляти — мовчати. Ці антонімічні моменти бачимо найчастіше в прикметниках, що означають протилежні якісні значення: гарячий — холодний, добрий — злий, корисний

— шкідливий, голосний — тихий, веселий — сумний. Типовим буде уривок з «Енеїди» Котляревського, побудований на антонімах:

Там всі невірні і христіяни,
Були пани і мужики,
Була тут шляхта і міщани,
І молоді і старики;
Були багаті і убогі,
Прямі були і кривоногі,
Були видючі і сліпі.../

Антоніми часто визначають протилежні значення кількості, простору, часу, а також різних дій: праворуч — ліворуч, вперед — назад, угорі — вниз, багато — мало, південь — північ, дружити — ворогувати, хвалити — гудити, вставати — лягати, холод — спека ітд.

Антоніми набирають значення тоді, коли вони реалізуються в реченні поруч інших слів. Вони виконують важливу стилітичну функцію, допомагають яскравіше показати контрастні явища реальної дійсності. Ми щоразу їх зустрічаємо в публіцистичній та художній літературі.

ПАРОНІМИ — це слова різні значенням, але близькі своїм звучанням, побудовані на тому самому корені, але різняться в написанні приростками, наростками чи кількома літерами в закінченні. Напр.: Земельний, земляний, земний; виборний і виборчий; основний і заснований.

АРХАІЗМИ ТА НЕОЛОГІЗМИ

Мова кожного народу не стоїть на місці — вона систематично йде вперед з розвитком суспільства, з історичними змінами. Вона щоразу збагачується новими словами в зв'язку з ростом техніки, науки, культури. Літературна мова одночасно збагачується шляхом використання місцевих говірок, через запозичення з чужих мов, від словотворів, які творять самі письменники. Одночасно з цим процесом відбувається відмирання

окремих слів, вони поволі йдуть у забуття, як зужиті речі, а на їх місце приходять нові з прогресом часу. Якраз оці застарілі слова й називаються **АРХАІЗМАМИ**.

АРХАІЗМИ — це слова або звороти, що вийшли з ужитку в нашій мові. Найчастіше це буває тоді, коли з ужитку людей зникають ті чи інші предмети, що називалися цими словами. Давно вже немає воєн з половцями, козаччини, Запорізької Січі, немає царського ладу, а тому давно забулися такі слова, як ширишир (спис), ратище, самопал, толмач, (перекладач), осавула, гайдук, чолобитна, гаківниця, тулумбаси, галера, сагайдак, байрак, стражник. Свого часу наша мова мала чимало й церковно-слов'янських запозичень, як перст (палець), глас (голос), глаголати (казати), всує (даремно, без потреби), благо (добро), еси (є) та багато інших. Але працюючи над архівними матеріялами або читаючи історичні твори, ми раз-у-раз зустрічаємо ті слова. Тому культурна людина, що хоче знати глибше свою рідну мову та її минуле, мусить знати й ті забуті слова, бо вони теж є нашим скарбом. До того ж ті архаїзми часто зустрічаються в сучасних історичних творах про минуле. Письменники, пишучи романи чи повісті на історичні теми, спеціально студіюють архівні матеріяли, мову того століття й того життя, яке має бути висвітлене в запланованому творі. В такому історичному творі архаїзми надають своєрідного духу й стилю тієї доби; дійові особи мають розмовляти мовою, близькою до того минулого часу козаччини, чи княжої доби, чи царських часів. Отже й архаїзми в нашій мові часто виконують корисну роль, надають творам відповідного кольориту, але дуже часто архаїзми повертаються назад до нашої живої мови.

НЕОЛОГІЗМИ — нові слова, що виникли чи прийшли в нашу мову в зв'язку з розвитком суспільного життя, з ростом науки, техніки, під впливом співпраці з іншими країнами. Неологізми є загальноновживані, як супутник, астронавт, колгосп, червоноармієць, ВУЗ, пеніциліна, сокоробка, комбайн, і неологізми, які створили самі письменники (так звані ковані слова), як осоння, страдниця створив М. Старицький; мацок (рос. «щупальце»,

напр. у восьминого) — створив Б. Антоненко-Давидович, провесна і промінь — Леся Українка, сонцебризний — П. Тичина. Ці неологізми ще називають стилістичними. Вони збагачують нашу мову. Вони творяться щодня як авторами, так і життям, але не всі вони приживаються в нашій літературній мові. Лишаються у мовних здобутках, скарбах лише ті, що набули популярності і стали необхідними.

ДІАЛЕКТИЗМИ — це слова й вирази місцевої говірки, взяті до літературної мови. Як відомо, є загальнолітературна мова, але є мова-говірка окремих повітів, сіл, де почуємо слова, які вживає лише ця місцевість. Чимало місцевих слів і виразів почуємо в Західній Україні, де селяни в деяких селах скажуть не господар, а газда, не дядько, а вуйко, не теля, а тилє. На Поділлі можна почути слова: тутко, ниньки, стидав би ся. Особливо їх багато в творах В. Стефаника, Івана Франка, Федьковича. Але й ці письменники підтримували загальноукраїнську літературну мову. А В. Стефаник писав, що «Без літературної мови немає ні літератури, ні наук, ні публіцистики», а, побувавши на відкритті пам'ятника І. Котляревському в Полтаві, заповів навіть, щоб його твори, де багато діалектизмів, виправили, замінивши загальнолітературними словами. Та цього не зроблено, бо твори, де є в діалогах слова місцевої говірки, віддзеркалюють мову того села, того народу, в чому є своя краса, свої звороти, свій кольорит. Інша річ, коли твір перенасичений місцевими говірками, то це утруднює розуміти й читати, а часом треба давати багато приміток і пояснень незрозумілих слів. Тож є ціла наука, що зветься **ДІАЛЕКТОЛОГІЯ**, що вивчає говірки (діалекти) різних сіл, областей, повітів, бо це є частина історії нашої мови, нашого народу.

ПЕРИФРАЗА — це одна з фігур поетичної мови, коли якийсь предмет, ім'я, місто чи явище називаєм іншим словом або описово на підставі спільних характерних рис, властивостей чи ознак. Перифраза допомагає уникати повторень того самого слова, а також посилює яскравість зображення, емоційність вислову. Перифра-

зи бувають і сатиричного та іронічного характеру. Напр. «Молодиця спершу хотіла криком одігнати **непроханого гостя**, а як це не помогло, вона витягла з мітли держално і потягла ним вздовж і впоперек **ненаситну прожору**» (свиню — Д. Ч.) або приказка: «Не будь **людиною**, що догори **щетиною**». Тут теж, як і в попередньому реченні слово «свиня» замінено перифразою. Щоб не повторювати ім'я І. Котляревського, часто пишуть «Батько української літератури» або, замість Тарас Шевченко, кажемо «наш великий Кобзар». Замість слів «Пам'ятник Богданові Хмельницькому», М. Рильський пише: «І на Софіївськiм майдані Богдана бронза **ожила**».

Користуючись ПЕРИФРАЗОЮ, можна робити з учнями чи студентами багато різноманітних вправ. Наприклад, замінити перифразою всі можливі слова в реченні: На обидва боки від дороги, скільки очима схопиш, розстелилося поле, вкрите снігом, мов білою скатертиною.

Можна замінити: НА ОБИДВА БОКИ — обабіч, з обох боків, навколо, вздовж. ДОРОГА: шлях. СКІЛЬКИ СКИНЕШ ОКОМ: скільки очима охопиш, скільки зором обіймеш. РОЗСТЕЛИЛОСЯ: розіслалося, розкинулось, розляглося, розвернулося. ПОЛЕ: нива. ВКРИТЕ СНІГОМ: засипане, припорошене, засніжене. МОВ: наче, неначе, ніби, мов би, буцім, далебі, немов. СКАТЕРТИНОЮ: скатеркою, настільником, обрусом.

Речення «МЕЛЕ ЯЗИКОМ, НІБИ З ГАРЯЧКИ» можна замінити десятьма реченнями подібного змісту: Ляпає язиком, як постолом. Язик без кісток: що хоче, лопоче. Городить ні се, ні те. Таке верзе, що й купи не держиться ітд.

ІДІОМИ — це умовні вирази чи звороти, властиві лише певній мові, які дослівно не можна перекласти на іншу мову, бо окремі слова, що творять ідіому, в сукупності набули зовсім нового змісту. Значення ідіоми безпосередньо не зв'язана із значенням тих слів, з яких вона складається. Ось приклади: дати гарбуза, точити ляси, замилювати очі, була не була, збити з пантелику, поли врізати, накивати п'ятами (втекти), піймати облизня (оскандалитися, зазнати дрібної невдачі). У Котля-

ревського:

Венера, облизня піймавши,
Слізки пустила із очей. (Невдача в залищанні)

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ — близькі до ідіом: приший кобилі хвіст, голий, як турецький овятий, стерти на порошок, поставити крапку над «І», як кіт наплакав, казав сліпий — побачимо, в дугу зігнути та інші. Фразеологізми мають метафоричний переносний зміст і часто залежать від інших слів у реченні.

БАГАТСТВО української мови. Закінчуючи цей розділ, звертаємо увагу на надзвичайне багатство української мови, порівнюючи з іншими. Величезна кількість приростків, наростків, синонімів, пестливих форм дають можливість висловити найтонші відтінки, особливості. Візьмімо хоч би слова з наростками, що показують частину ознаки: мерзлякуватий, солонуватий, дикуватий, боязкуватий. Або різноманітність синонімічного характеру: довгий, довгенький, довгастиий, довгісінький, довгесенький, довгуватий, довжелезний, довжезний, довженний. Здається, жодна мова не має такого багатства слів з різним відтінком. Для порівняння з англійською мовою, можна дати учням чи студентам також слово «Дівчина» разом з багатьма різновидами цього слова: дівча, дівка, дівчинка, дівчисько, діваха, дівонька, дівуля, дівчище, дівчинонька, дівчатко, дівця, тоді як в англійській мові знайдете 3-4 синоніми до цього слова.

Для збагачення мовного запасу варто часом давати образне речення з тим, щоб учні чи студенти знайшли метафору, епітети, порівняння, архаїзми, неологізми тощо. Дуже корисно також дати якесь слово, щоб слухачі створили з його літер нові слова. Наприклад з слова «Барвінок» можна створити 23 нових слів: вінок, кір, кров, брова, вар, раб, кора, рак, бар, краб, рік, бір, нора, нірка, віра, ріка, кобра, брак, бік, вік, Іра, карб, ранок. Або з слова «Австралія» можна створити 26 нових слів: астра, яр, вар, віра, Віра, вістря, страва, Ава, ватра, трава, Рая, ятір, тіяра, варта, ліра, тара, ряст, вія, стріла, ява, Ява, рата, Ата, Яра.

Корисно також давати учням та студентам мовні вправи на складання речень з словами близькими звучанням, будовою, але з різним значенням, як земельний,

земляний, земний; відповідний і відповідальний, водяний, водний, водянистий.

МОВНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ —

Завдання кожної культурної людини боротися за чистоту нашої мови, за ясність у реченнях, відкидаючи непотрібні впливи, діалектизми, варваризми, так звані слова-паразити, що засмічують нашу мову. Разом з тим наші студенти мусять знати запозичення, які прийшли до нашої мови протягом всієї історії нашого народу. Ставши складовою частиною нашої мови, вони стали корисно служити нам. Розглянемо, які це запозичення і з яких мов вони прийшли.

Церковні (вони ж і грецькі одночасно): євангелія, янгол (і ангел), літургія, амвон, нині, персти та інші.

Тюрсько-татарські: чабан, отара, товар, кабан, башлик, казан, бугай, лоша, гарба, очкур, гарбуз, кавун, тютюн, чумақ.

Арабські: атлас, альманах, бальзам, ватага.

Латинські: мур, дім, цісар, рожа, фавна, Віктор (переможець), Наталка (рідна) ітд.

Німецькі: лимар (шорник), вухналь, крейда, гембель, дах, цукор, пляшка, цегла, бляха, пошта, хвіртка, мусити.

Грецькі: (без церковних) стратегія, гегемонія, гіпноз, терапія, гідротехніка. Імена: Петро (скеля), Софія (мудрість), Степан (вінок), Марія (курочка) та інші.

Польські: міць, хлопець, стьожка, скарга, брама, тлумачити, бруд.

Іранські: хата.

Англійські: мітинг, вагон, футбол, пудинг, віскі, джокей, шорти.

Французькі: парлямент, мерсі, пенсне, кашне, краватка, сальон.

Російські: завод, дача, поняття, підприємство, різниця та інші.

Голландські: катер, каюта.

Італійські: капеля, фашизм, стеля.

Еспанські: армада.

Гебрейські: субота й шабаш (те саме значення), маца, амінь, каширний, Іван, Ганна, Давид, Данило, Ілля.

Японські: Гаракірі, самурай, джіу-джітсу та інші.

Отже запозичаючи чужі слова, так звані інтернаціоналізми треба стійко відмітати такі нелітературні форми та слова, без яких ми можемо обійтись, як: воздух, даже, оп'ять, шихта, шуш, бавор, фест, зіхер, ретурка, получається, шифа, п'єц та багато інших.

ЗНАЧЕННЯ НАШОЇ МОВИ ДЛЯ НАС І СТАВЛЕННЯ ДО НЕЇ

Не можна обминути важливої теми про ставлення до своєї рідної мови, її значення для нас та плекання її. Десятки українських класиків, а також сучасних наших письменників та мовознавців лишили для подальших поколінь свої думки про нашу мову, про любов до неї, про її багатства і красу.

Класик української літератури, Панас Мирний, писав про рідну мову: «Найбільше й найдорожче добро кожного народу — це його мова, ота жива схованка людського духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподіванки, розум, досвід, почування».

Відомий український і російський вчений І. І. Срезневський, що помер 1880 р., ще тоді так сказав про українську мову: «Сила людей переконана, що ця мова є одна з найбагатших мов слов'янських, що вона навряд чи вважить богемській щодо рясности слів та висловів, польській — щодо барвистости, сербській — щодо приємности, що це мова, яка навіть у вигляді необробленому може стати нарівні з мовами обробленими гнучкістю й багатством синтаксичним, мова поетична, музична, мальовнича».

Видатний письменник і мовознавець Борис Антоненко-Давидович у своїй праці «Як ми говоримо» наводить багато захоплених відгуків про нашу мову навіть з боку чужинців. Так француз П'єр Шевальє, що побув в Україні і видав у 1663-му році книжку «Історія війни козаків проти Польщі», так характеризує українську мову: «Вона дуже ніжна й сповнена пестливих висловів та надзвичайно тонких зворотів».

А німецький поет Фрідріх Боденштедт у середині 19-го стол. так захопивсь українськими народними піснями

та історичними думами, що вивчив українську мову й переклав німецькою багато цих пісень і дум, видавши згодом антологію «Поетична Україна», у передмові до якої він піднесено писав про пісню й мову українського народу, вважаючи їх за досягнення народів усього світу.

Сам Антоненко-Давидович підкреслює: «Мова — тонкий інструмент. В одних устах вона звучить з такою силою, що, кажучи словами Івана Франка, «мов трубою, мільйони зве з собою», в інших — тільки порошить людям слух, як те лушпиння, позбавлене животворного зерна»... «Правильно й чисто говорити, своєю мовою, — пише він далі, — може кожний, аби тільки було бажання. Це аж ніяк не є прерогативою вчених лінгвістів, письменників або вчителів-мовників, це не тільки ознака, а й обов'язок кожної культурної людини. Культурними в нас повинні бути всі, незалежно від того, працює людина розумово чи фізично».

Тож такі вислови наших видатних авторитетів, а також захоплені відгуки чужоземних письменників та мовознавців ще раз нагадує нам, що ми мусимо прикласти всі зусилля, щоб берегти нашу мову не тільки на рідній землі, а й тут, на далекій чужині, в умовах чужомовного оточення. У ставленні до нашої мови не може бути байдужості серед нас. Один письменник сказав: «Людина, байдужа до рідної мови, — дикун. Вона шкідлива своїм єством уже тому, що байдужість до мови пояснюється цілковитою байдужістю до минулого, теперішнього й майбутнього народу». А ми додамо, що треба не тільки любити, шанувати й володіти своєю мовою, а впливати на оточення, щоб кожна українська родина посишала своїх дітей до рідної школи, щоб українські діти у власній хаті та поза нею з українськими дітьми чи взагалі українцями послуговувалися своєю мовою і гордилися нею, бо вона своєю красою, багатством і можливостями та кількістю слів перевищує багато інших досить великих і розвинених мов. Пам'ятаймо завжди, що рідна мова — це найбільший скарб кожного народу.

ЛІТЕРАТУРНІ ЖАНРИ

(Роди й види літератури)

Літературні роди й види або жанри існують відтоді, як постала сама література. Багато уваги приділяли їх дослідженню вчені граматики та філософи античного, себто греко-римського світу. Від них, в основному, походить і наша літературознавча термінологія. Але й тоді не було одного принципу. Проте більшість теоретиків дотримувалася поділу літератури на три роди: епос, лірику і драму. Викладачі колегіумів (коледжів) та Київської академії в 16-18 стол. дотримувались того поділу, який їм був зручніший, або створювали свій власний. Сталіший поділ в українську літературу вніс Іван Франко.

Але кожен рід літератури — епос, лірика чи драма — має ще й свої види або жанри. Тож розглянемо за чергою жанри епосу.

ЕПОС. Загалом епічні твори переважно пишуться прозою (казка, оповідання, новеля, повість, роман тощо). Якщо ж події життя змальовані віршами, то такий твір належить до проміжного ліро-епічного роду літератури (поема, баляда).

Тому, що в епосі найчастіше використовується розповідно-описова форма, лише з додатком діалогів чи висловлювань дійових осіб, то і цей рід літератури звемо розповідно-описовим. А саме життя змальоване, як щось зовнішнє, що стоїть осторонь від автора, він ніби розповідає те, що спостерігав. Самі ж події зображені в минулому часі і лише зрідка автор вживає теперішнього для надання творові більшої динаміки й яскравості.

У прозовому творі трохи менша й образність, емоцій-

ність, ніж у ліричних творах, зате життя змальовується докладніше й ширше, а тому й розміром своїм епічні твори більші за ліричні, а часом і за драматичні.

За своїм розміром епічні твори діляться на малі, середні й великі епічні жанри. А тому й кількість дійових осіб у творах буває менша й більша.

1. Для малих епічних творів властива стислість викладу чи опису зображуваних подій. Сюжет має завжди лише одну лінію розвитку. Події подані без великих пейзажів та ліричних відступів, а також майже ніколи не розповідається про минуле життя дійової особи і що з нею сталося пізніше. В таких коротких творах мало дійових осіб.

Одним з малих жанрів є новеля. Вона стисліша, портрети дійових осіб, яких тут також мало, подані скуппо, в характерах бачимо лише кілька головних рис. В основах новель, зокрема в Стефаника, лежать справжні життєві факти. Серед наших новелістів відомі Коцюбинський, Кобилянська, Ст. Васильченко, Гр. Косинка та інші.

Та найпоширенішим малим жанром є оповідання.

ОПОВІДАННЯ — це невеликий епічний твір, в якому стисло змальовується одна-дві події з життя головної дійової особи. Ці події показані лише в кількох епізодах. Цим жанром користувалися майже всі письменники. Згадаємо хоч би численні оповідання Івана Франка, Марка Вовчка, Ст. Васильченка, Б. Антоненка-Давидовича, А. Дімарова, Є. Гуцала, В. Шевчука, Д. Гуменної, В. Гжицького, А. Галана, Ганни Черинь, М. Понеділка, В. Чаплєнка.

Зрідка оповідання бувають більшого розміру, досягають формату повісті, як це бачимо у Коцюбинського («Дорогою ціною»). До цього жанру належить і нарис з деякими відмінностями.

НАРИС — розповідний мистецько-публіцистичний твір, у якому автор змальовує справжні конкретні події, місцевості, де дійові особи є живими постатями, в той час, як в оповіданні автор творить багато вигаданого як персонажів, так і обставин. Отже в нарисі подані життєві факти про конкретні об'єкти, факти. Нариси

мають різновиди: про важливі суспільні події, портрети діячів чи відомих людей, проблемні нариси, дорожні нотатки тощо.

2. До середніх епічних жанрів відносять повість.

ПОВІСТЬ — це розповідно-описовий твір більшого розміру, ніж оповідання. Повість різниться від оповідання ще й тим, що в ній змальовується низка подій в житті людини чи кількох людей протягом довшого часу. Давніше повістями називали й різні короткі розповідні твори, як «Повість про Кітовраса» (апокриф), «Салдацький патрет» Квітки-Основ'яненка.

Лише у 19-20-му столітті цей термін (повість) закріпився за творами середнього розміру з розвиненим сюжетом, де увага автора концентрується навколо одної дійової особи чи групи людей. Для 19 століття типові повісті І. Нечуя-Левицького «Микола Джеря», І. Франка «Борислав сміється».

Повісті мають різноманітні види: історичні, науково-фантастичні, соціально-побутові, пригодницькі.

3. Великі епічні жанри значно докладніше змальовують життя. Цей розмір дає можливість показати людину в різних ситуаціях і відтинках часу. В такому творі бачимо більше дійових осіб. Тут автор має можливість показати процеси повільної зміни характерів, формування світогляду окремих постатей, може створити додаткові сюжетні лінії, що йдуть рівнобіжно з головною. Тому до великих епічних творів в першу чергу належать романи, роман-трилогія, епопея, епічна поема, бурлескна поема, байронічна поема (ліро-епічний жанр песимістичного змісту) та низка інших.

РОМАН — це великий епічний твір, в якому широко відображені важливі події протягом довшого часу з показом всієї складності доби, суспільних процесів. В романі в центрі подій часто стоїть людина з сильним характером, з героїчним забарвленням.

В нашій літературі 19-го століття, почасти й 20-го, переважає роман етнографічно-побутовий: Нечуй Левицький «Хмари», Панас Мирний «Хіба ревуть воли, як ясла повні» тощо. Психологічний роман починаєть-

ся «Перехресними стежками» І. Франка. Початок нашого сторіччя приніс романи Винниченка: з національною проблематикою («Хочу»), психологічний — його ж «Записки кирпатого мефістофеля», утопічний — «Соняшна машина».

Двадцять років принесли короткий розквіт національного відродження, появились такі романи, як В. Підмогильного «Невеличка драма», «Місто», експериментальний роман М. Йогансена «Подорож ученого доктора Леонардо та його майбутньої коханки, прекрасної Альчести у Слобожанську Швейцарію», екзотичний — «Чорне озеро» В. Гжицького, багатопляновий роман В. Підмогильного про кінематографістів «Майстер корабля».

Після 2-ої світової війни вийшли Б. Антоненка-Давидовича «За ширмою», Гр. Тютюнника «Вир» про часи війни, Романа Іваничука «Мальви», Первомайського «Дикий мед», Вол. Гжицького «Кармелюк» та «Опришки» — обидва історичні, Уласа Самчука «Ост» та «Темнота», Василя Шевчука «Григорій Сковорода», а також романи Загребельного, Винниченка та багатьох інших.

За тематикою чи змістом, розрізняють також романи історичні, біографічні, автобіографічні, авантюрно-пригодницькі, лицарські (12-14 стол.). Деякі романи написані віршами, як Максима Рильського «Марина», Івана Багряного «Скелька».

ЛІРИКА. ЛІРИЧНІ ЖАНРИ

Як уже відомо з попередніх розділів, слово ЛІРИКА походить від грецького слова ЛІРА (LYRA). Це назва музичного інструмента, під акомпанемент якого античні поети співали або читали речитативом свої вірші. Тому й твори, які супроводила гра на лірі, стали звати ліричними, лірикою.

В ліричних творах найбільше віддзеркалені думки й настрої, почуття людини. А де є глибокі почуття, там є і глибокі думки, викликані зовнішніми впливами чи явищами. В ліричних творах найбільше виявлені думки самого автора, його душевний стан, його ставлення до оточення, а тому вони не завжди можуть бути об'єк-

тивними, тут багато особистого, безпосереднього. Зате з цих творів ми бачимо й світогляд, погляди автора на життя, на оточення, на різні явища та події у світі. Тому ліричні твори можуть бути забарвлені й політичним чи громадським змістом, можуть бути глибоко патріотичні. Прочитаймо такі вірші, як О. Олеса «О слово рідне», «Досвітні огні» Лесі Українки, «Сонце сходить» Т. Шевченка, М. Рильського «Мова» та «На мосту», В. Симоненка «Задивляюсь у твої зіниці», І. Качуровського «Пісня про білий парус» та багато інших. Всі вони глибоко ліричні, хоч і різні своєю тематикою. Також можна підкреслити, що ліричні поезії майже завжди безсюжетні. Ліричний твір викликає у читача емоції, збуджує думку, викликає певний настрій, а часом закликає читача до дій.

А тому, що ліричні поезії не мають стислих чітких сюжетів, то й композиція складається лише з чергування думок чи почуттів, виявлених у творах. Ось зразок ліричного твору Максима Рильського «На мосту»:

На мосту, над темною водою
Ти ішла. Летів і танув сніг.
Кволи верби віяли весною.
Вітер грав у свій пустинний ріг.

Очі сяли, як овічки гарячі,
Груди несли нелюдську жагу,
А сліди були такі дитячі
На брудному, сірому снігу.

Вибивалась бідна волосинка,
Біла хустка плакала в імлі, -
І здавалось: розтає сніжинка,
Умирає сніжинка на землі.

Тут бачимо лаконічні рядки про красвид, погоду, про невелику дівчинку, що несла в серці важкі переживання, подані в контрастному пляні — показано велику тугу чи сильні почуття, тоді як сліди на снігу були цілком дитячі. Її переживання й постать супровідно домальовує кінцеве чотириряддя.

Різновиди ліричних творів дають можливість ділити

їх на певні групи. Найдавнішим видом ліричних творів була ода, що існувала ще в античні часи — в 4-му столітті до Різдва Христового в стародавній Греції, а також в європейській літературі.

Ода — це урочистий твір, написаний на честь якоїсь видатної особи. Оди в ті часи писались на честь богів, героїв, переможців у змаганнях. В українській літературі творів цього жанру дуже мало. Лише Котляревський написав «Оду до князя Куракіна», в якій підкреслював мудрість генерал-губернатора Куракіна, але там же критикував жорстокість окремих поміщиків то-що.

Поруч од, трохи пізніше, виникли так звані послання та панегірики.

Послання — це ліричний вірш у формі звертання до якоїсь особи чи групи людей. Давніше в посланнях висловлювались дружні почуття, а з часом автори їх висловлювали найрізноманітніші думки, настрої, міркування, інтимні переживання і навіть писали з метою викриття чи плямування.

У Шевченка читаємо послання «І мертвим і живим...», у Франка — «Товаришам із тюрми», у Т. Шевченка з почуттям пошани — «До Основ'яненка» та «Марку Вовчку» та інші.

Серед ліричних жанрів зустрічаємо ще ЕПІГРАМИ, САТИРИ, СОНЕТИ, ЕЛЕГІЇ, РОМАНСИ, пояснення про які знайдемо в словнику літературознавчих термінів.

ЛІРО-ЕПІЧНІ ЖАНРИ. В ліро-епічних творах знаходимо розгорнутий сюжет, більше переживань головної дійової особи, вклинюються також думки й почуття самого автора, його ставлення до подій, чого не зустрінемо в суто епічних творах. Ці ліро-епічні твори пишуться віршем, який надає надхнення й ліричності. Лише зрідка тут зустрічаємо поезії в прозі. Це теж невеличкі ліро-епічні твори. До цього жанру належать також співомовки, баляди.

БАЙКА — це невеличкий сюжетний ліро-епічний

твір з повчальним гумористичним чи сатиричним алегоричним змістом. У байках часто людські характери втілені в образах тварин: лисиць, вовків, зайців, мишей, левів тощо. Кожен з них має сталі характери: вовки — хижі, лисиці — хитрі, ягнята — покірні. Більшість байок написано віршами — Гребінка, Глібів, Боровиковський, Гулак-Артемівський. Але іноді відносять байку до епічних розповідних жанрів, бо дехто писав байки, як Гр. Сковорода, прозою. До того ж і віршовані байки пишуться без дотримання чіткого розміру. Жанр байки відомий ще в стародавній Греції до Різдва Христового (6-те стол.). Першим байкарем вважають грецького байкаря Езопа. Тому й алегорична мова називається езопівською.

В байках висміюється недоліки людської вдачі, поведінки, зажерливості, користолюбства, брехливості, жорстокості тощо. З сучасних байкарів в Україні відомі М. Годованець, П. Ключина. У Франції у 17-му столітті був відомий байкар Ляфонтен, що запозичав теми від Езопа, російський байкар Крилов часто брав від Ляфонтена, а наші Глібів та Гребінка запозичали часом від Крилова. На еміграції знаний байкар Іван Манило.

БАЛЯДА — ліро-епічний сюжетний віршований твір з описом незвичайних ситуацій, незвичайних людей, героїчних вчинків. Гострий, часом трагічний, сюжет сполучається з яскраво-ліричним забарвленням. Баляди відомі ще з часів середньовіччя в французькій, еспанській та італійській літературах. У наших клясиків відомі баляди Боровиковського, а особливо Т. Шевченка: «Прийшла», «Тополя», «Лілея» та інші.

ПОЕМА — це яскраво-емоційний твір, писаний віршованою мовою, з широко розгорнутим сюжетом, що наближається до повісті. В поемах часто змальовані героїчні картини, важливі події. Дуже часто головною ліричною постаттю поеми буває сам автор. Для поеми властиві динамізм, напруженість, повне розкриття характерів. Дуже часто ліро-епічні твори наближаються до романів у віршах. Жанр поеми виник в античній Греції («Іліяда», «Одіссея» Гомера). В українській літературі знамі бурлескна поема «Енеїда» Котляревського, «Гай-

дамаки» Т. Шевченка, його ж «Сон», «Кавказ», «Наймичка».

ДРАМА. ДРАМАТИЧНІ ЖАНРИ (види)

ДРАМА — один з головних родів художньої літератури, написані в формі діалогу. Якщо автор роману, повісті чи оповідання розповідає читачеві про обставини дії, про вчинки дійових осіб, щоб читач міг уявити собі ту чи іншу картину життя, то автор драматичного твору все це показує в діях, вчинках, в мові і переживаннях своїх героїв, яких ми можемо побачити на кону (на сцені). До того ж драматичні твори і призначені в основному для вистав у театрах. Отже дія драматичних творів показана в діалогах самих діючих осіб.

Драматичні твори мають три основні жанри: драма, трагедія й комедія. Драматичні твори будуються завжди на гострих конфліктах, що створюють напруженість і динамічність у розвитку подій. Драматург Іван Кочерга писав, що твір може мати чудовий сюжет, чудову тему, але якщо в ньому немає конфлікту, боротьби, сутички сил — то це не п'еса. Тож не даром драматична творчість вважається найтяжчим родом літературної творчості. Образи, ситуації, обставини найяскравіше розкриваються, коли твір буде поставлений на сцені. Успіх цього розкриття також у великій мірі залежить від таланту автора. Тому давно вважається, що драма без сцени, як душа без тіла. Драматурги часто пишуть п'єси, знаючи наперед, хто має виконувати ту чи іншу роль. У драматичному творі велике значення має індивідуальність мови дійових осіб.

Драма як жанр походить із старої Греції. Перші драми будувались на мітології: про богів, де використовувались різні перекази з елементами казковості, про легендарних героїв минулого тощо.

Друге джерело тематики драм — це часи християнства. Тут уже бачимо церковну драму: містерії (таємниці, містику). Також їх змістом були міраклі (чудеса видатних святих) та мораліте, (алегоричні постаті: правда, милість, віра й надія).

Третє джерело драми — це усна народня творчість: хороводи, колядування з козою, веснянки та весняні обряди.

ДРАМА — як окремий вид драматичної творчості — це літературний твір, що змальовує складний і серйозний конфлікт, напружену боротьбу поміж дійовими особами. Драми можуть відображати найрізноманітніші сфери життя: історичні, соціально-побутові, побудовані на мітології, релігійного змісту, політичного, відбивати революційні події, з національно-культурної проблематики тощо.

Відомі драми Лесі Українки «Кассандра», «Адвокат Мартіян», «Лісова пісня», Черкасенка «Казка старого млина», Б. Грінченка «Ясні зорі», М. Старицького «Маруся Богуславка», Карпенка-Карого «Безталанна». З сучасних драм відомі «Патетична соната» М. Куліша та інші.

ТРАГЕДІЯ — драматичний твір, в основу якого покладено дуже гострий, непримиримий і життєво важливий конфлікт, в якому герой потрапляє в безвихідне становище, вступає в нерівну боротьбу і часто гине. Трагедія як окремий вид драми походить з стародавньої Греції ще до нашої ери. Відомі трагедії того часу Есхіла, Софокла, Евріпіда. До українських трагедій належать М. Старицького «Оборона Буші», Карпенка-Карого «Сава Чалий», М. Куліша «Народній Малахій» та інші.

КОМЕДІЯ — драматичний твір, у якому сатиричними й гумористичними засобами відображається смішні сторони життя, висміюється від'ємні сторони в поведінці людей, як п'янство, надмірне прагнення до наживи, нечесність, хабарництво, національну безхребетність, підлабузництво до сильнішого, русотяпство, національний гніт та визиск. В комедіях часто зачіпається й недоліки державної системи, бюрократії тощо. З творів світової слави відомі Мольєра «Тартюф», з українських: М. Кропивницького «Пошилися у дурні», Квітки-Основ'яненка «Сватання на Гончарівці», І. Котляревського «Москаль-чарівник», М. Куліша «Мина Мазайло», Васильченка «На перші гулі» та інші.

ГУМОРЕСКА — це один з окремих видів літератури, що може належати і до розповідного епічного жанру, і до ліричного, і навіть до драматичного, в залежності від того, як ця гумореска написана: чи прозою, чи віршем, чи драматизованою формою. Тож **ГУМОРЕСКА** — це невеличкий твір, в якому розповідається про якусь смішну пригоду в характері людини, смішну історію чи випадок. Гумореска різниться від сатири тим, що в ній сміх жартівливий, легкий, негострий. Тому в гуморесці не висміюється, як в сатирі, важливих негативних явищ чи дій людей, державної системи, а лише часткові недоліки, смішні риси навіть позитивних людей.

В українській літературі, фольклорі, як і в житті нашого народу, гумор займає значне важливе місце. Спершу він відображений у народній творчості, у приказках, дотепках, прислів'ях («Недавно осліп, а вже нічого не бачить», «На одно ухо глухий, а на друге зовсім не чує». «Косо-киво, аби живо». «На Тетяну поговір, що Тетяна вмерла, а Тетяна на печі ще й ноги задерла». «Без води, ані сюди, ані туди»...

Пізніше, у 17-му столітті, ми бачимо гумор в інтермедіях Вертепної Драми. Та найбільше відбився він в ті часи в творчості батька української літератури Івана Котляревського — в «Енеїді», «Москалеві-чарівникові» та частково навіть у «Наталці-Полтавці». Після Котляревського відомими гумористами у своїй творчості були Овген Гребінка, Леонід Глібів, Степан Руданський і ближчі до нас Володимир Самійленко та Степан Васильченко, в творах якого теж розсипано чимало легкого гумору.

За радянських часів були видатніші гумористи Валер'ян Проноза (Вас. Блакитний), Юхим Гедзь, Анатоль Гак (Мартин Задека), Сергій Чмельов, і особливої слави зазнали попервах Юрій Вухналь та Остап Вишня (П. Губенко), доки не були арештовані й заслані.

У вільному світі в різні періоди з гумористичними творами виступали (а дехто й досі бере участь) такі автори: Анатоль Гак, Микола Понеділок, Роман Купчинський (Чіпка), Іван Евентуальний (Анатоль Галан), Василь Чапленко, Свирид Ломачка (Борис Олександрів), Богдан Нижанківський (Бабай), Ганна Черінь, Олексій Зозуля, Іван Керницький, Іван Підкова, Іван Ма-

нило та ін.

В Австралії на сторінках преси та на вечорах гумору виявили себе: Зоя Когут, Ярослав Масляк, Опанас Бритва, Остап Зірчастий, Василь Онуфрієнко, Неван Грушецький, Дмитро Нитченко тощо.

ЛІТЕРАТУРНІ СТИЛІ ТА НАПРЯМКИ

Слово «стиль» має в літературі два значення. Одно — як стиль певного письменника, його особливості, прийоми, своєрідність, а друге — як літературний напрямок, властивий для певної доби чи століття. Самий термін стиль походить від грецького слова *stylos*, що означало паличку, якою в античні часи писали на дощечках, вкритих тонким шаром воску. Пізніше почали називати стилем саме письмо, почерк, а потім це поришилося й на спосіб висловлювання. Тож літературознавчий термін «стиль» має кілька значень.

У вужчому значенні він використовувався в літературі 17-18 ст., коли розрізнялися три стилі — високий, середній та низький. Цей принцип йде ще з античної літератури.

Для високого стилю характерним було використання слов'янізмів, піднесений урочистий тон мови. Ним писалися оди, трагедії, гімни, панегірики та подібні твори.

У середньому стилі тоді можлива була й народня лексика, тон викладу був поважний, але без урочистості. Цим стилем користувалися при написанні драми, елегії, повісті тощо.

Низький стиль цілком базувався на народній мові, але слов'янізмів у ньому було небагато. Ним писалися комедії, інтермедії, сатири.

Але сьогодні дуже широко вживається слово стиль на означення своєрідності, індивідуальної мови кожного письменника. Тому часто чуємо: стиль Тараса Шевченка, стиль Івана Франка, Панаса Мирного, Олександра Олеса.

Отже стиль в даному випадку — це сукупність ідейно-художніх особливостей творчості письменника, що повторюються в його творах. Це основні ідеї, що харак-

теризують його світогляд, зміст його творів, підбір сюжетів і характерів властивих для його творів, особливості його мови. У творчості поетів до стилю належить і своєрідність віршової форми. Тож стиль письменника — це його творче обличчя. Наприклад, для творчості Лесі Українки характерна бойова революційна спрямованість, поетеса часто бере теми з світової історії, тон викладу, як правило, урочистий. Письменниця переважно користувалась драматичними та ліричними жанрами. Її ритміка віршів, її лексика, образи цілком відрізняються від ритміки й мистецьких засобів Шевченка, Олександра Олеся та інших.

Стиль кожного письменника складається поступово і в різні періоди його творчості буває неоднаковий. Із змінами світогляду письменника міняється і його ставлення до життя, його «спосіб бачення світу». Але стилем називають іноді спільні мистецькі особливості в творчості не одного, а кількох письменників, яких об'єднує також спільне розуміння освіти, світосприймання, погляди. Таку спільність стилю для письменників певної доби чи періоду називають літературним напрямком, про який буде мова далі.

РЕНЕСАНС — Культурний рух, що охопив у 15-16 стол. майже всю тодішню Європу, тісно пов'язаний з назвою Ренесанс або Відродження. Він відзначався своєрідним стилем в мистецтві й літературі. Цей стиль започаткований спершу в Італії під гаслом наслідування античного мистецтва, а потім поширився на Європу й мав величезний вплив на подальший розвиток європейського мистецтва. Цей рух відкидав все віджиле з доби феодалізму, що гальмувало дальший прогрес, тому діячів цього руху називали гуманістами. Недаром ця доба породила таких велетнів літератури й мистецтва як в Італії Боккаччо, Петрарка, Леонардо да Вінчі, а в інших країнах Європи Шекспіра, Коперника тощо. З цього часу з'являються в мистецтві та літературі національні мотиви.

Ідеї відродження, як і сам стиль Ренесанс, мав певний вплив і на Україну. Особливо він позначився на архітектурі, на церковному будівництві, будові ратуш, каплиць, іконостасів. В Україну тоді приїздило багато

італійських та інших майстрів, архітекторів, які навіть міняли прізвища на українські й будували з прикрасами в стилі ренесансу, але з українським забарвленням. Доба Відродження відбилась і на поглядах та діях таких діячів, як автор першої граматики Мелетій Смотрицький, поет Іван Вишинський, як на змісті підручників Київської академії в 16-17 стол. Ще пишніше розцвіло мистецтво з приходом стилю Барокко.

БАРОККО (італ. слово, що означає вибагливий, химерний) — це напрямок, що виник в Італії в добу Ренесансу (відродження) в 14-16 стол. Його властивості: висока оригінальність, перенасиченість стилістичними прикрасами (метафорами, гіперболями, антитезами). Мета таких творів зворушити людину, викликати сильні емоції, почуття. Для барокко властиві також рухливість, вигадливість, пишнота, мальовничість. Цей стиль чи напрямок особливо яскраво відбився в архітектурі. В Україні відоме в архітектурі козацьке барокко (17-18 стол.). Зразки цього стилю бачимо в будовах в Києві, Львові, Переяславі. Наприклад Духовна академія в Києві (Й. Шедель — 1732-40), Києво-Печерська лавра, Ковнірський корпус (С. Ковнір — 1722-73), церква св. Юра у Львові (Б. Меретин — 1745-70), ратуша в Бучачі, церква в Почаєві (1771-91), церкви часів І. Мазепи в Києві та інші.

В українській літературі барокко відбилосся частково в релігійності тематики давніших творів та в буйному розвиткові початкового періоду літератури. Його представники: Мелетій Смотрицький (автор першої граматики), Іван Вишенський, Григорій Сковорода, автор драм митрополит Дмитро Туптало, якого влада змусила переїхати на Московщину, де він став основоположником драми.

КЛАСИЦИЗМ (від лат. слова *classicus* — зразковий, найкращий) — напрямок, що виник в Італії в 16-му стол., а потім перекинувся до Зах. Європи (17-18 стол.). Найбільше виявив себе в французькій літературі, де представниками були драматурги Корнель, Расін, Мольєр і Буало (теоретик). Їхнє гасло було: розум, природа, істина. Своє завдання письменники-класицисти ба-

чили у вихованні людини-громадянина, першим обов'язком якого є відданість державі, нації. В класицистичних творах підносились і оспівувались велич абсолютної монархії. Антична література ґрунтувалась на народній мітології — на переказах про життя й подвиги богів та героїв, на розумінні явищ природи і суспільства, як прояву божественної сили. В протизагаду бароко, класицисти радили не прикрашати творів зайвими візерунками, а творити образ вільний від випадкових елементів, властивих якомусь часові чи місцю, а робити образ узагальнений, ідеальний, схематизований. За їхнім принципом триєдинства твір мусить бути написаний про якусь одну головну подію в житті одного героя, дія має відбуватися в один час і в одному місці. Дійові особи мусять бути змальовані ясно і просто. Їхні твори завжди відображали життя вищих клас. У 18-му стол. класицизм у Франції починає занепадати, але частково має вплив у Росії та в Україні.

В Україні представниками класицизму в літературі 19-го стол. були частково Іван Котляревський, П. Гулак-Артемовський, які внесли багато рис народнього життя. Уже за радянських часів існувала в Україні група так званих неокласиків — це Микола Зеров, Максим Рильський, Мих. Драй-Хмара, Павло Филипович та Юрій Клен, які орієнтуючись на античних та західноєвропейських класиків, використовуючи їхні досягнення, піднесли українську поезію, літературу до європейського рівня. Мих. Драй-Хмара, П. Филипович та М. Зеров були знищені під час масових арештів за часів Сталіна у 1934-7 роки.

САНТИМЕНТАЛІЗМ (походить з Англії, означає — чутливий). Свою назву новий напрям одержав від твору одного з перших англійських сентименталістів Л. Стерна, який написав твір «Сентиментальна подорож». Сентименталісти в протизагаду класицистам проголошували культ природи, людських почуттів, змальовували звичай і побут простих людей, а їх моральні якості підносили, як зразок досконалої людини. Для них були характерними такі жанри, як подорожі, епістолярні романи, слізливі комедії. Такі твори часто викликали в читача сльози, співчуття до дійових осіб, що гинуть або

переживають несправедливість життя чи невдале кохання. Психологічне вмотивування вчинків і поведінки персонажів у сентиментальних творах відіграє головне значення. У цих творах головні дійові особи духово багаті, внутрішньо шляхетні, чутливі й добрі серцем. Вони часто протиставлені аристократам, зображеним розбещеними, жорстокими, хоч часом і мали позитивні риси. В той же час сентименталісти відкинули улюблені класицистами жанри, як оди, трагедії, героїчні поеми, а разом з ними і принцип триєдинства, що сковували творчі можливості письменників.

У Франції представником сентименталізму був Жан-Жак Руссо, в Англії Стерн та С. Річарссон, у Росії Карамзін, а в Україні сентименталізм використав Іван Котляревський в «Наталці Полтавці», а найбільше він помітний в Г. Квітки-Основ'яненка в повістях «Маруся», «Сердешна Оксана», «Козир-дівка», «Щира любов» та в низці українських мелодрам. Щоб розчулити читача чи глядача, Квітка-Основ'яненко змальовує селян благородними, щирими, добрими. Його героїні Маруся, Галочка, Оксана та інші змальовані чутливими, мрійливими, добрими. Автор широко використовує багатства народньої поезики, пестливі форми слів для підсилення більшої чутливості.

Коли візьмемо для прикладу повість «Маруся», то побачимо типові риси сентиментального твору. Головні дійові особи Василь та Маруся наділені великою чутливістю, вони ідеальні в поведінці, в своїй щирості одно до одного, їхня мова пересипана пестливими словами, як «Братіку мій милесенький, мій соколику, мій лебедіку, моя кришечко, моя Марусенько, моє серденько...» та багато інших.

РОМАНТИЗМ (від французького — *romantisme*) — як літер. напрямок виник на Заході на межі 18-го і 19-го стол. в Німеччині, Франції та інших країнах. Він з'явився слідом за сентименталізмом і також як заперечення класицизму. Романтики також відкидали класицистичні канони і, заперечуючи тодішню дійсність, прагнули до справедливого суспільного ладу, звертали увагу на почуття дійових осіб, чим наближались до сентименталістів. Але, з другого боку, романтики, в

протизагу санименалистам, не змалюували життя простої людини, її будні, а в центрі їхніх творів завжди стояли незвичайні обставини, сильні і своєрідні характери. Вони прагнули розкрити внутрішній світ людини, вживаючи більше фантастики й емоцій, використовуючи одночасно й народню творчість як джерело літератури. Герой романтичного напрямку — людина сильної волі, великої пристрасти, багатого духового життя, але іноді це самотній бунтар проти дійсности, тому й романтичні твори будуються на конфлікті між людиною і суспільством.

Романтичні пейзажі також мають свою особливість, вони мусять бути екзотичні й незвичайні: події відбуваються під час бурі, ночі, грози, повені — серед високих гір, густих лісів, глибоких ущелин, широких степів, серед табору розбійників, на безлюдному острові. А тому й мова романтичних творів дуже емоційна, піднесена, часто патетична, багата на тропи й стилістичні фігури з використанням поетичної народньої мови та фольклору.

Найвидатнішими представниками романтизму в Німеччині були Шіллер, Гофман, Новалис, Гайне; в Англії Вордсворт, Вальтер Скотт, Джон Байрон, Шеллі; у Франції — Шатобріан, Віктор Гюго; у Польщі Красинський, Адам Міцкевич, Ю. Словацький; в Росії — В. Жуковський, Рилєєв, Одоєвський і частково Пушкін та Лермонтов.

Український романтизм репрезентували Тарас Шевченко («Гайдамаки», «Гамалія», «Причинна», «Тополя», та інші); Панько Куліш («Чорна рада», «Михайло Чарнушенко»); Михайло Старицький (істор. романи «Кармелюк», «Перед Бурею», «Буря», «Оборона Буші»); Л. Боровиковський («Маруся»); П. Гулак-Артемівський («Рибалка», «Твардовський»); Метлинський, Корсун, «Руська Трійця» на чолі з Шашкевичем та інші.

В українській літературі романтизм розвинувся в першій половині 19-го століття і підніс питання боротьби за право на існування української культури, літератури й мови. Наші романтики багато писали на історичні теми, про героїчне минуле українського народу, про козаччину, війни проти гнобителів, чим підносили в серцях читачів гордість за свою націю, будили думки

про визволення з-під московського та польського гніту. Тому треба вважати, що романтизм взагалі, а український зокрема, відіграв позитивну роль у українській літературі й національному житті, як будитель національних почувань і почуттів боротьби за свою самостійність.

Жанри романтиків — це історичні повісті, романи, баллади, романсові пісні, історичні поеми. Своїми творами романтики вивели українську літературу на шлях між-слов'янських культурних зв'язків.

РЕАЛІЗМ (походить від латинського слова *realis* — речовий) — це філософський напрямок, що визнає існування об'єктивної реальності, незалежної від людської свідомості. Це напрямок у літературі і взагалі в мистецтві, що має на меті правдиве зображення дійсності, показуючи найхарактерніші її прояви. Мета цього напрямку в літературі показати життя, характери людей, дійсність в типових обставинах. Цей напрямок виник в 19-му столітті, але його початки виникли ще в 15-18 стол. в наслідок визвольної боротьби проти феодалізму та подальших систем тяжкого гноблення й визиску.

Головні представники цього напрямку були у Франції — Бальзак, Стендаль, Еміль Золя. В Англії — Діккенс, в Америці — Джек Лондон, Теодор Драйзер, в Росії — Лев Толстой, Гоголь, Чехов, Тургенєв, Салтиков-Штедрін.

В Україні головними представниками реалістичного напрямку були Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка, Мих. Коцюбинський, Панас Мирний, Марко Вовчок, А. Грабовський, Карпенко-Карий.

НАТУРАЛІЗМ (з лат. натура-природа та фран. — *naturalisme*) — виник у другій половині 19-го століття. Це напрямок в літературі й мистецтві, що намагається копіювати дійсність. Вперше розробив цей напрямок французький письменник Еміль Золя, що частково користувався ним, хоч він був в основному реалістом. Натуралізм протилежний до романтизму, характерний своїм фотографічним зображенням життя, подій, особливо деталей та біологічних моментів. В українській літературі моменти натуралізму знаходимо у творах В. Винниченка («Чесність з собою»).

СИМВОЛІЗМ — напрямок в літературі та мистецтві, 19-20 стол., характерними ознаками якого є заміна думок чи понять відповідними знаками, символами, що мають прихований сенс. Наприклад Є. Плужник замість слова «осінь» пише у вірші «задумлива селянка». Символісти смерть заміняють словом ніч, молодість — ранком, старість — осінню. Бажання символіста висловив Максим Рильський у рядках поезії:

Не показать, а заховать я хочу
В моїх словах душі моєї цвіт,
Моїх бажань чутливість півжіночу,
І різних душ надзоряний привіт.
Не сясвом, а димом фіялковим
У присмерковій музиці зідхань
Я пропливу незрозумілим словом
За дальню грань. («Осінні зорі»)

Символізм виник у Франції в 70-роках 19 стол. Його представники Рембо, Бодлер, Верлен, Малларме. У 20 стол. символізм поширився і в Україні. Його представники Дм. Загул, О. Слісаренко, Т. Осьмачка, Є. Плужник, ранній П. Тичина.

ФУТУРИЗМ (від лат. футурум — майбутнє) — напрямок у мистецтві й літературі, що постав в Італії в 1909 році. Основоположник поет Марінетті. Цей напрямок заперечує правила логіки, гармонії, синтакси. Футуристи заперечували досягнення класичної літератури. В Росії футуризм частково репрезентував В. Маяковський, а в Україні його лідером був Михайль Семенко. Крім нього належали Г. Шкрупій, що називав себе королем футуропрерій, та низка інших.

ІМПРЕСІОНІЗМ — (від франц. impression — враження) напрямок в мистецтві й літературі в 19-20 стол. Імпресіоністи-мистці збагатили малярство сміливим шуканням в кольориті картин, в передачі найтонших відтінків суб'єктивних почуттів, переживань. Серед них відомі в Україні О. Мурашко, М. Бурачек, І. Труш...

В літературі досягнення імпресіоністів використали М. Коцюбинський («Інтермеццо»), В. Стефаник та інші. Як художники, так і літератори прагнули відбити в своїх творах найтонші риси настроїв, вражень, яскра-

вих деталей.

ЕКСПРЕСІОНІЗМ — напрямок в музиці, малярстві, архітектурі й літературі, що відображає особисті переживання під впливом настрою, але уникає деталей у зображенні життєвих явищ. Виник цей напрямок у 20-му стол. в Австрії та Німеччині, поширившись на інші країни Європи. В Україні він мав вплив на вистави Л. Курбаса, а в літературі відбився на творчості М. Хвильового, Миколи Куліша, Юрія Яновського, серед сучасних письменників на еміграції — на прозових творах Ігоря Качуровського.

СЛОВНИК ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ТЕРМІНІВ

АЛІТЕРАЦІЯ — повторення однакових або близьких приголосних у рядках віршів чи прози для підкреслення дії у творі чи відповідного звучання. Таку насиченість певних звуків ще називають словесною інструментовкою або римовими ходами. Наприклад:

Хто се, хто се по сім боці
Чеше русу косу?
Хто се, хто се по сім боці
Ходить і голосить? (Т. Шевченко)

або: Неначе ляля в льолі білій (Т. Шевченко)

або: Гармидер, галас, гам у гаї. (Т. Шевченко)

або: Роби, рубай, розрубуй зруб...

АЛЬМАНАХ — неперіодичний збірник літературно-мистецьких матеріалів різного змісту. Такі альманахи видають з якоїсь нагоди або раз на рік-два чи й більше.

АКРОСТИХ — короткий вірш, часто лише на 4-5 рядків, в якому початкові літери, коли їх читати згори вниз, творять якесь слово, ім'я.

Хто вона?

Лиха зима сховається,
А сонечко прогляне,
Сніжок води злякається,
Тихенько тануть стане, —
І здалеку бистресенько

Вона до нас прибуде,
Кому-кому любесенько.
А дітям більше буде. (Л. Глібів) (Ластівка)

або: Навколо ніч і вулиця порожня,
І ти стоїш, забутий усіма...
На серце тисне тобі думка кожна,
А обрій вкрила розпачу пітьма. (НІНА)
(Дм. Чуб)

АМФІБРАХІН — трискладова стопа з наголосом на середньому складі. Приклад в розділі «Версифікація».

АНАПЕСТ — трискладова стопа з наголосом на третьому складі. Приклади в розділі «Версифікація».

АНАФОРА — повторення того самого слова або кількох слів на початку кількох рядків у вірші:

Було колись в Україні
Ревіли гармати,
Було колись-запорожці
Вміли панувати... (Т. Шевченко)

АНТРАКТ — перерва між діями під час вистави драматичного твору.

АПОКРИФ — стародавні легенди про життя святих чи на інші біблійні теми, в яких завжди є відхилення від релігійних чи біблійних усталених форм. Апокрифи прийшли до нас як переклади з інших мов.

АРХАІЗМИ — стародавні застарілі слова чи звороти, які сьогодні не вживаються в сучасній живій мові народу. Але в літературних творах, зокрема в історичних, вони надають творам певного кольориту, духу тієї чи іншої доби.

АСОНАНС — повторення однакових або близьких голосних звуків у віршових чи прозових рядках, що надає творам відповідного звукового враження, часом звуконаслідування. Асонансом називають також неповну риму, коли римується не весь наголошений оклад, а лише голосна. Напр. Сунуться, сунуться хмари — думи сумні...

або: Які вогні
В височині!
Свій зір туди зведи.
Вони зрідні

Тобі й мені...
Поглянь туди, туди! (Дм. Загул)

або: В двері стукала, селом вешталась:

— Люди добрії, дайте решето!
Ой просію ж я біле борошно,
бо в полях іще дуже порожньо...
(Ліна Костенко)

БАЙКА — невеличкий розповідний твір, ліро-епічного або епічного розповідного жанру, написаний з гумором або сатирою, з алегоричним змістом, де висміюється людські недоліки. В байках часто людські характери втілені в постаті тварин чи звірів. Байка як літер. твір виникла ще в старій Греції. Її основоположником вважають Езопа (6-те стол. до Різдва Христового), у Франції в 17-му стол. був відомий байкар Ляфонтен, у Росії І. Крилов (19 стол.), в Україні Гр. Сковорода (18 стол.), Боровиковський, Гулак-Артемівський. Пізніше — Леонід Глібів, Гребінка. В сучасній Україні відомі байкарі М. Годованець, Павло Ключина, Косматенко. На еміграції — Іван Манило. Байки написані звичайно вільним віршем, з різними стопами, різною довжиною рядків для зручності передачі розмов, що є характерним для байки. В байці в алегоричній формі чи образі тварин, чи предметів відтворюються люди та їхні взаємини.

БАЛЯДА — один з видів ліро-епічної поезії. Це невеликий віршований сюжетний твір, легендарного, історичного змісту, фолклорного походження. Великого поширення набула з розвитком романтизму (Гете, Шіллер, Бюргер, Жуковський, Боровиковський, Міцкевич). У Т. Шевченка кілька балад, зокрема «Причинна», «Тополя», «Лілея» та інші.

БЕЛЕТРИСТИКА — спільна назва для художніх прозових творів, як роман, повість, оповідання, новела, нарис тощо.

БОЯН — легендарний поет, співець княжої України (11-12 стол.). Його згадується у відомому творі «Слово о полку Ігоревім», де розповідається про похід кн. Ігоря проти половців (1185 р.).

«Не з казок, не з домислів Бояла
Нашу пісню ми поведемо,
Ми бувальщину співати станем,
Ми билицю всім розповімо».

БУРЛЕСК — (від італ. слова *burla* — жарт) один з видів гумористичної поезії: жартівливий розповідний твір, в якому поважні теми подані в жартівливій формі. Такий зразок бачимо в «Енеїді» І. Котляревського, де серйозний твір подано в спрощеному вигляді, навіть різні боги розмовляють і сваряться, як прості баби на базарі.

ВАРВАРИЗМ (від грецьк. *Барбарізмос* — чужоземець.) — Дослівно — це жорстока або дикунська поведінка. В нашій мові це слово означає також запозичене слово з чужої мови.

ВЕРЛІБР (вільний вірш) — система віршових рядків, в яких може бути довільна кількість наголошених і ненаголошених складів, частіше без рими, але весь вірш має свій власний ритм. Вільний вірш вперше почали вживати в кінці 19-го й на початку 20-го стол. Серед українських авторів вільним віршем писали зрідка Леся Українка «У путь», І. Франко «Мамо, природо», П. Тичина: «Осінь така мила, осінь славна. Осінь матусі їсти несе...» Або з вірша М. Г. «Буревісник» в перекладі Вакуловича: «Над бурхливим сивим морем вітер дме, збирає хмари. Понад темних хмар і моря, наче грізна блискавиця, буревісник ген ширяє»...

ВЕРСИФІКАЦІЯ — теорія віршування (строфіка), система правил, за якими будується різні форми й роди поезій.

ВЕРТЕП — (походить від старослов. слова печера) вид стародавнього лялькового театру. В Україні вперше вертепна драма була поставлена 1619 року на ярмарку в Кам'янці Струмиловій біля Львова. Поруч драматизованої біблійної легенди показувано веселі побутові сценки — інтермедії — де висміювались недоліки життя: жорстокість кріпосників, забріханість, п'янство. Ця частина виконувалась українською народньою мовою. В Україні був відомий Вертеп, де ролі виконували живі особи, а не ляльки. Весела частина вертепної драми вважається початком української реалістичної комедії.

ВЕСНЯНКИ — один з видів фолкльору. Наші обря-

дові пісні, що виконувались на знак пробудження природи. Веснянки — це хорові пісні, що виконувались з іграми й танцями, в яких слово, рух і мелодія органічно поєднані між собою. Вони мають ще й такі назви в різних областях України, як гаївки, гагілки, ягівки тощо. Як поетичний жанр часто вживається в творах наших письменників та композиторів.

ВНУТРІШНЯ РИМА — Звукове повторення, рима, буває не лише на кінці рядків вірша, а і в середині рядка: Над водою гне з вербою червону калину... (Т. Шевченко).

ВУЛЬГАРИЗМ — грубі слова, що загалом не вживаються в літературній мові. Зрідка письменники вживають їх в мові своїх дійових осіб, щоб підкреслити їхню некультурність і грубість чи нетактовність. Але вульгаризми неприпустимі в мові автора.

ГІПЕРБОЛЯ (від грецк. hyperbole — перебільшення) — це поетичний засіб, вид метафори, що полягає в перебільшенні значення дії, предмета, сили зображуваного. Це письменники вживають для підсилення враження. «І потече сторіками кров у синє море» (Т. Шевченко). «Пливе щука з Кременчука, куди гляне — трава в'яне» (Нар. творчість).

ГРОТЕСК (від франц. grotesque — смішний, карикатурний, дивовижний, незвичайний) — Засіб у літературі й малярстві, що базується на перебільшенні і сполученні контрастів реального й фантастичного, трагічного й комічного.

ДАКТИЛЬ — трискладова стопа з наголосом на першому складі: «Спи, мій малесенький, спи, мій синок». Ширше дивись у розділі «Віршування».

ДЕКАДЕНСТВО (від франц. декадент-занепадник) — занепадництво, духовий розклад, крайній індивідуалізм у мистецтві й літературі наприкінці 19 стол. Для нього властиві такі прикмети, як індивідуалізм, містицизм, вишуканість форми, оспівування смерті, розкладу тощо.

ДИСОНАНС або **КОНСОНАНС** — один з видів неповної рими, коли римуються лише приголосні, а голосні, на які падає наголос, не римуються. Це протилежне явище щодо асонансу, де римуються голосні, а приголосні — ні. Взагалі слово дисонанс — це поєднання тонів,

що не творять гармонії. В житті цей вираз вживають, коли немає єдності думок, згоди між окремими людьми чи групами.

ДИТИРАМБ (від грецк. дітирамбс — пісня) — один з видів урочистої лірики в старогрецькій поезії. Там дитирамби писались на славу бога вина й веселости Діоніса або Бакха і виконувались хором під музику і танець. У наш час дитирамбами називають перебільшене вихвалання, що наближається до од.

ДІАЛОГ (від грецьк. діалогос) — розмова двох або кількох осіб в художньому творі. У драматичних творах діалог дійових осіб — один з головних засобів для створення образу, характеру.

ДРАМА (від грецьк. драма — дія) — один з основних родів художньої літератури. Дивись основні роди літератури: епос, лірика і драма.

ДРАМАТУРГ — автор драматичних творів.

ДРАМАТУРГІЯ — сукупність драматичних творів (п'єс) того чи іншого письменника-драматурга. Драматургією називають драматичні твори якогось народу чи якоїсь доби.

ДУМИ — один з видів українського народного героїчного епосу. Думи виконують народні співці-кобзарі та лірники переважно сольовим співом та речитативом у супроводі кобзи, бандури або ліри. Сюжет думи розгорнутий. Це епічна розповідь, насичена ліричними мотивами й відступами. Поява дум припадає на 15-16 століття. Досі було знайдено 34 думи, які мають понад 140 варіантів. Сама дума про «Івася Коновченка» має 60 варіантів. Зміст дум змальовує боротьбу українського народу проти турків, татар, поляків. Багато дум пов'язані з боротьбою Запорізької Січі та козаків.

ЖАНР — це рід літератури. Розрізняють епічний розповідний жанр — роман, повість, оповідання та інші прозові твори; ліричний жанр — ліричний вірш, пісня і ліро-епічний жанр — поема, балада; драматичний жанр — трагедія, комедія, драма, водевіль та інші жанри.

ЕВФОНІЯ — милозвучність, природність і краса звучання окремих звуків, звукосполучень, слів та цілих речень в художньому творі, зокрема у віршах. Уникання збігу приголосних або кількох голосних.

ЕЗОПІВСЬКА МОВА — (від старогрецького байкаря 6-5 стол. до нашої ери — Езопа, який свої погляди висловлював приховано, алегорично, через опис вчинків звірів тощо). Отже це замаскована форма вислову своїх думок, з натяками, недомовками, що властиве для країн з диктаторською системою, де переслідують автора за відкрито сказану критику, думку.

ЕКСПОЗИЦІЯ — це місце в творі, де автор знайомить читача з місцем дії, дійовими особами та обставинами. (Ширше дивись в першій частині, де мова йде про композицію творів).

ЕКСПРЕСІОНІЗМ — один з напрямків в літературі та мистецтві в перших десятиріччях 20-го стол. Для цього напрямку властивий суб'єктивізм у зображуванні дійсності, посилена емоційність, особисті переживання, вибухи почуттів, згущення фарб. Експресіоністи уникали зображення деталей дійсності. В укр. літературі мали нахил до експресіонізму Микола Хвильовий, Микола Куліш («Маклена Граса»).

ЕКСПРЕСІЯ — підкреслена яскравість вислову чи малюнка. Експресія досягається з допомогою різноманітних мистецьких засобів: тропів, стилістичних фігур, звукових повторів.

ЕКСПРОМТ — невеликий, часто жартівливий вірш, написаний відразу, без попереднього обміркування чи підготовки про якусь людину, подію чи на замовлення. Так колись Леся Українка написала експромтом вірш, коли її запитав жартома рос. поет Гр. Мачтет, чи вона уміє писати вірші й рос. мовою, припускаючи, що вона не знає рос. мови. Той вірш починався «Когда цветёт никотиана». Вона написала його за кілька хвилин, вийшовши до іншої кімнати.

ЕЛЕГІЯ — один з жанрів ліричних віршів, в яких висловлені сумні настрої, журба, смуток, меланхолія. Часто зустрічаємо елегійні настрої серед народних пісень:

Нащо мені чорні брови, нащо карі очі,

Нащо літа молодії, веселі дівочі.

Літа мої молодії марно пропадають,

Очі плачуть, брови чорні од вітру линяють...

ЕПІГОН — так називають зокрема тих письменників, що не виробили свого власного стилю, свого твор-

чого обличчя, а лише наслідують письменників-попередників. Так після твору І. Котляревського «Енеїда» з'явилося багато поетів-епігонів, що пробували наслідувати. Те саме було і після появи «Кобзаря» Т. Шевченка.

ЕПІГРАМА — це актуальний сатиричний вірш, часто на 2-4 рядки, спрямований проти якоїсь особи або від'ємного суспільного явища.

ЕПІГРАФ — влучний вислів, уривок якогось твору, афоризм чи прислів'я, що ставиться на початку літературного твору, як гасло, яке дещо пояснює ідею твору чи його напрямок, зміст.

ЕПІЗОД — якась одна яскрава подія з сюжетного твору. Наприклад, у «Чорній раді» П. Куліша епізод поєдинку між Петром Шраменком і Кирилом Туром.

ЕПІЛОГ — це прикінцева частина твору, після розв'язки, де розповідається про подальшу долю дійових осіб. Такий епілог можна знайти в романі Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні».

ЕПІСТОЛЯРНА ЛІТЕРАТУРА — до цього жанру належить листування між письменниками, що допомагає глибше вивчити життя літераторів, історію написання того чи іншого твору — літературний процес. Сюди належать також твори, написані в формі листів. Багато письменників світової літератури і наших використовували цю форму. Тарас Шевченко також використовує форму листування в своїй повісті «Художник», а І. Дніпровський — в поемі «Донбас».

ЕПІТАФІЯ — в стародавній Греції це був намогильний напис серйозного змісту. Останнім часом епітафії перетворились на сатирично-гумористичний жанр, спрямований проти недоліків окремих людей, часто відомих письменників, діячів. (Ширше в розділі «Віршування»).

ЕПІТЕТ — це мистецька характеристика слова. Це переважно метафоричні прикметники: чарівні очі, золоте серце, химерна людина. Але бувають епітети, виражені іншими частинами мови: холодно глянув, біг підскакуючи, козак-невмирака, Дніпро-славута.

ЕПІФОРА — (повторення) — явище протилежне до анафори (єдинопочаток). Стилістичний прийом, що полягає в повторенні однакових виразів, слів чи звукових сполучень у кінці віршових рядків з метою посилення

виразности й музичности поетичної мови. Напр.

Гей, до зброї! Бийте в дзвони!

Будьте смілі, як дракони!

Всіх гукайте,

Всіх скликайте —

Хай гудуть, як громи, дзвони...

Хто там ззаду?

Кулю гаду!

Хто там ззаду? (О. Олесь)

ЕПОПЕЯ — великі епічні твори, часто цикль романів, пов'язаних між собою, де змальовується епохальні події, що охоплюють великий відтинок часу. Такі твори мають кілька сюжетних ліній і змальовують визначні події в історії певного народу. Напр. Гомерова «Одіссея»

ЕПОС — один з трьох родів художньої літератури (поруч лірики і драми). Епічні твори — це прозові розповідні твори, до яких належать такі жанри: романи, повісті, казки, оповідання, спогади, нариси. Існують ще ліро-епічні поеми, де у віршованій формі автор малює широку картину життя.

ЕСЕИ — (від франц. *essai* — проба, нарис) — короткі історичні, критичні та інші нариси, що відзначаються вільним теоритичним трактуванням питання. Дуже модні на Заході.

ЕСКІЗ — цей термін вживається в мистецтві й означає незакінчений малюнок, попередній начерк майбутньої картини. В літературі цим терміном називають часто незакінчені літературні твори, схеми.

ЕСТЕТИЧНЕ ПОЧУТТЯ — здібність людини сприймати предмети і явища з погляду їх краси. Це залежить від високорозвинених органів чуття, особливо зору і слуху.

ЕДИНОПОЧАТОК — дивись АНАФОРА.

ЖАНР — (літературний) — так часто називають різні роди літератури: епічний або розповідний жанр-роман, повість, оповідання, нарис, казка. Ліричний жанр — пісні, ліричні вірші. Ліро-епічний жанр — поема, баллада. Драматичний жанр — трагедія, комедія, драма, водевіль.

ЖАРГОН — специфічні (нелітературні) слова і звороти певного соціального прошарку. Відомий жаргон мови злодіїв, безпритульних: шамать (їсти), бобошка

(сорочка), шхери (штани), буза (дурниці, нісенітниця) та інші. Тепер часто називають жаргоном мову людей, що розмовляють мішаниною мов, до того ж покаліченою як: пофіксувать, шихта, шифа тощо.

ЖІНОЧА РИМА — коли римуються в віршових рядках не останні склади (чоловіча рима), а передостанні. В перехресному римуванні найчастіше буває, що два рима ні рядки мають жіночу риму, а два другі — чоловічу. Напр.

Знову ти. І кришталний вечір,
І холодних акацій шум.
Ти в хустину вгорнула плечі,
Потонула в мережах дум. (Б. Олександрів)
або: Вже розсипані зоряні грона,
Затопила прудка течія.
Серед теплого темного лона
Тільки вранішня зірка та я. (І. Качуровський)
У нижчеподаному вірші бачимо лише жіночу риму:
Ти прийди, моя далека,
Через халци вечорові, —
Обернись хоч в тін лелеки
І розправ крилаті брови. (І. Багрянний)

ЗАВ'ЯЗКА — місце в творі, з якого починається конфлікт, сутичка, боротьба чи психологічне напруження. В оповіданні Івана Франка «Олівець» зав'язка фактично починається з того місця, коли автор знайшов олівець, який викликав тривожні думки, міркування, далі зав'язка набирає сили в розмові з Степаном і зрештою ніби закінчується з приходом учителя й викликом автора оповідання до таблиці.

ЗАПОЗИЧЕННЯ — коли один письменник, використовуючи частково мистецькі прийоми чи зміст твору іншого письменника або фольклорного твору, творить самостійний оригінальний твір. Наприклад, римський байкар Горацій написав ще до нашої ери вірш «Пам'ятник». А російський поет Г. Державін (1743-1816), використавши ґрунтовно цю тему, написав свій вірш «Пам'ятник», а вже у 19-му столітті російський поет О. Пушкін, використавши вірш Державіна, написав теж вірш під цією назвою.

Український байкар Л. Глібів теж чимало запозичав тем в рос. байкаря Крилова. Коли ж один автор бере

чужий твір цілком чи частково і ставить під ним своє ім'я, то це вважається плягіатом, крадіжкою, що підлягає судові.

ІДЕЯ ТВОРУ — головний задум, який автор висловив у творі. Це прагнення автора змалювати в мистецькій образній формі життєві явища, події, обставини, постаті дійових осіб у світлі своїх ідеалів та переконань, які він прагне донести до читача. У талановитих творах ідейна цілеспрямованість проймає всі образи, картини, почуття героїв, їхні вчинки та думки. Якщо автор свої погляди, тенденції висловить у спрощеній оголеній формі, не одягнувши їх у мистецьку форму, в художні образи, то такий твір тратить свою мистецьку вартість і стає голотенденційним.

ІДИЛІЯ — один з видів античної поезії, де змальовувалось життя селян, зокрема пастухів на лоні природи як безтурботне, веселе, ідеальне в усіх відношеннях. Слідом за грецькими поетами такі поезії писали французькі поети в 17-18 стол., а потім і в Росії.

ІМПРЕСІОНІЗМ — напрямок в літературі і мистецтві, що походить від франц. слова імпресіон — тобто враження. Виник цей напрямок у другій половині 19 стол. у Франції. Цей напрямок особливої уваги надає безпосередньому зображенню особистих вражень, найтонших відтінків настрою, переживань, відчуттів.

ІМПРОВІЗАЦІЯ — писання поетичних творів на подану тему без попередньої підготовки. Це торкається і до раптових промов, виступів без готування до них. Талановиті імпровізації свідчать про багатий життєвий і мистецький досвід.

ІНВЕРСІЯ — (від лат. інверсіо-переставлення) стилістична зміна порядку слів у реченні, що порушує звичайно прийняту форму, зокрема граматичну. Тут спостерігаємо відрив епітета від іменника, означення після означуваного слова, підмет після присудка тощо. Але такі зміни мають свою мету: підкреслюють окремі слова, надають мові більшої виразності. Напр.: «Встають сузір'я в формі літер з навколо сяючих вогнів». «Полюбила чорнобрива козака дівчина». «Зорі в морі у прозорій хтось розсипав у воді».

КАЗКА — один з жанрів розповідної літератури, писаних прозою і лише зрідка у формі віршів. В казках

багато вигаданих подій, іноді фантастичного характеру. Народні казки — одна з найдавніших і найпоширеніших форм народньої творчості всіх народів. Казки часто мають повчальний чи розваговий характер, іноді вони мають елементи сатири і спрямовані проти жорстокості, несправедливості. Українська література має багато чудових казок. Їх можна поділити на кілька груп: пригодницькі, фантастичні, соціально-побутові, героїчні, про тварин. Відомі казки багатьох народів: арабські «Тисяча і одна ніч», німецькі збірники братів Грім, французька Ш. Перро. З українських казок відомі як народні «Про правду і кривду», «Івасик-Телесик», «Котигорошко», про «Кирила Кожум'яку» та багато казок, що їх створили наші автори, як І. Франко, Леся Українка, Наталя Забіла, Оксана Іваненко тощо.

КАНТАТА — один з видів ліричної поезії. Твір урочистого змісту, що оспівує радісну подію або її учасника-героя. Кантата також належить і до музичних творів такого ж змісту, з інструментальним і вокальним виконанням, що складається з сольоспівів, гуртових та ансамблевих частин.

КОЛІЗІЯ — сутичка потиличних сил, зацікавлень, стремлень в художньому творі.

КОМЕДІЯ — (від грецьк. комодія) один з видів драматичної творчості, що висміює людські недоліки: поведінку, риси характеру, людський примітивізм, відстає.

КОМПОЗИЦІЯ — будова мистецького твору, розташування складових частин, послідовність у розгортанні дії. Композиція складається з експозиції, зав'язки, кульмінації, розв'язки та епілога.

КРИЛАТЕ СЛОВО — влучний вираз, коротко в мистецькій формі висловлена думка, що стала приказкою. Напр.: Бути чи не бути. Альфа і омега (напр. для скупаря гроші є альфою і омегою, тобто початком і кінцем його мрій і бажань). «Наша дума, наша пісня не вмре, не загине» (Т. Шевченко). Буря в скляниці води. На сьомому небі. Око за око, зуб за зуб. Я тебе породив, я тебе і вб'ю. Бережи, як зіницю ока (з псалтиря). Яблуко незгоди (причина суперечок).

КУЛЬМІНАЦІЯ — складова частина композиції. Момент найбільшого напруження у розвитку дії твору.

ЛЕГЕНДА — мистецький твір, іноді в формі фантастичної казки, в основі якої лежить подія, що колись була, або це історична подія, пов'язана з конкретною людиною. Часто це переказ, оповитий містикою. Існують легенди про Довбуша, про Устима Кармелюка, про Тараса Шевченка. У нашій і світовій літературі письменники часто використовували легенди для своїх творів. Легенда також один з видів жанру.

МЕЛОДРАМА — драматичний твір з танцями й піснями та музикою, де дійові особи діляться на різко негативних і позитивних (напр. героїв і злодіїв), що мають незвичайну долю, наділені глибокими почуттями, потрапляють у скрутні обставини, які закінчуються для них щасливо.

МЕМУАРИ — записки сучасника про поточні події за його життя, спогади про життя й події, в яких автор брав участь, про зустрічі з людьми тощо. Цікаві «Спогади» відомого діяча Чикаленка, Анатолія Гака «Від Гуляй-Поля до Нью-Йорку», маляра О. Грищенка «Україна моїх блакитних днів» та інші. Мемуари чи спогади теж один з розповідних епічних літературних жанрів.

МЕТАФОРА — вживання слів в переносному розумінні на підставі подібності ознак. Це один з головних тропів або мистецьких засобів. Метафора допомагає запам'ятати якусь картину, явище. Метафори діляться на кілька видів: алегорія, уосіблення (персоніфікація), гіперболя, літота та інші. Детальніше дивись у розділі «Мистецькі засоби» (тропи).

МІСТЕРІЯ — таємний релігійний обряд у стародавніх греків і римлян, в якому брали участь лише вибрані. Також середньовічна драма з епізодів Богослужби, легенд та побуту.

МІТ — стародавні перекази про богів, святих, героїв, про надприродні явища. Відомі в світі й літературі старогрецькі міти. Наука про міти зветься мітологією. Факхівець у мітології зветься мітологом.

МОДЕРНІЗМ — дивись **ДЕКАДЕНСТВО**

МОНОГРАФІЯ — науковий твір, присвячений одній темі, особі, події чи одному питанню.

МОНОЛОГ — промова дійової особи в творі, частіше в драматичному, спрямована до співрозмовця або до самого себе чи до публіки.

МОНТАЖ — літературний твір, складений з окремих сцен, епізодів, уривків, поезій одного або кількох авторів. Монтажі також відомі в техніці — складання якоїсь машини, споруди, кінофільму.

МОРАЛІТЕ — жанр середньовічної повчальної драми в Зах. Європі, де беруть участь як дійові особи алегоричні постаті: правда, милість, віра, надія, розум, справедливість, розпач і т. д.

НАРИС — розповідний мистецько-публіцистичний твір, у якому автор змальовує справжні конкретні події, з дійовими особами, які є живими постатями, в той час, як в оповіданні, романі, повісті автор творить багато вигаданих подій, персонажів, обставин. Отже в нарисі подані життєві факти про конкретну місцевість, особу, чи подію. Нариси мають різновиди: про важливі суспільні події, портрет діяча, знаної людини, проблемний нарис, дорожні нотатки тощо.

НАТУРАЛІЗМ — напрямок у літературі й мистецтві, що намагається копіювати дійсність, подаючи найдрібніші несуттєві деталі. Ширше дивись у розділі «Літературні стилі та напрямки»

НЕОЛОГІЗМИ — нові слова, що увійшли в щоденну мову чи літер. твори за останнє десятиріччя. Нові слова, створені письменниками, теж належать до неологізмів.

НІГІЛІЗМ — заперечення усталених етичних норм, традицій, естетичних принципів, законів. Це можна бачити також на зовнішньому вигляді частини нашої молоді, що носить бороди, запускає довгі патли, пришиває без потреби латки на одягові тощо.

НОВЕЛЯ — літер. жанр. Короткий епічний (розповідний) твір з яскравим виявом основної тенденції, найкоротшим описом подій, без детального опису характерів та без опису минулого й майбутнього дійових осіб. В новелі зосереджено увагу на внутрішньо-психологічних конфліктах. Розв'язка в новелі стається несподівано в непередбаченому пляні.

ОБРАЗ — це конкретне почуттєве уявлення, що постає в нас під час читання або слухання художнього твору. Образи бувають: зорові (візуальні), слухові, нюхові, дотикові та смакові. Напр. слуховий образ:

Кричать теліги опівночі —

скажеш: лебеді сполохані
(«Слово о полку Ігоревім»).

В літературознавстві та в журналістичній практиці вживають ще поняття образу як синтетичний тип людини, характеру, постать інтелігента, селянина. Кажуть, актор майстерною грою створив образ Тараса Бульби, Тараса Шевченка, лікаря тощо.

Образ часто ототожнюють з картиною. Коцюбинський створив образ пожежі на виноградниках: «...Десятки вогняних рук разом обхопили зо всіх боків зелену купу, скрутили її, а далі зіллялись в одне здорове полум'я, що з старшим гуготінням, як дикий звір, накинлось на виноград, жерло ягоди, листя, тички, лози... Вогонь шаленів, скакав, перевертався, танцював серед диму, п'явся догори і, відриваючись там зубчастими клаптями, летів до неба, гинучи по дорозі в прозорому повітрі...» («Для загального добра»)

ОДА — один з видів ліричної поезії, де вихваляється позитивні ознаки якоїсь видатної чи заслуженої людини. Пригадаймо в І. Котляревського «Оду до князя Курякіна».

ПАМФЛЕТ — невеликий публіцистичний твір, що в гострій сатиричній формі когось викриває, плямує. Памфлети можуть бути спрямовані як проти окремих людей, так і проти режиму, його слабих сторін чи шкідливих заходів.

ПАНЕГІРИК — урочиста промова, часом надгробна, в якій у стародавній Греції вихвалялись патріотична звитяга, громадські заслуги, чесноти. В наш час панегіриком називають надмірне вихваляння когонебудь у промові чи статті.

ПАРАДОКС — несподіваний, дивний, своєрідний вислів чи твердження, що різко суперечить здоровому глуздові. В парадоксі бувають висловлені як вірні, так і помилкові думки. Напр. «Тихіше їдеш — далі будеш». «Нема хліба — їж пироги». «Нема грошей — розміння карбованця». Парадокси зустрічаються в творах Лесі Українки, Івана Франка, В. Самійленка.

ПАРАЛЕЛІЗМ — рівнобіжність ліній. У літературі — стилістична фігура, співставлення двох явищ поруч, своєрідне порівняння:

Стоїть явір над водою,
В воду похилився.
На козака негодонька,
Козак зажурився.

або: Котилися вози згори та в долині стали,
Любилися, кохалися, тепер перестали.

ПАРОДІЯ — один з видів гумористично сатиричної літератури, віршований або прозовий твір, в якому висміяно недоліки в творчості якогонебудь відомого й популярного письменника. Карикатурна копія, жартівливе наслідування мистецького оригіналу. Напр. оригінал-вірш П. Воронька: «Чому чапля стоїть на одній нозі?»

Поки хвастала ходила,
Черевички погубила.
І стоїть тепер в лозі
На одній своїй нозі.

Пародію написав С. Воскресенко:

Бачу, аж стоїть в лозі
Чапля на одній нозі.
— Що таке? — Питаю птичок.
— Загубила черевичок!
Так мені сказали птички.
Зняв свої я черевички
І сказав: «Не плач, дурна,
Надягай мої ось, на!...

Але, шукаючи риму, до слова «черевичок» автор вжив російську форму — «птичок», замість «пташок».

Чимало зустрічаємо також пародій на народні пісні:

Оригінал:

Пропала надія, забилося серце,
Заплакали очі мої:
Любив я дівчину, та й та змінила,
Ой, горенько в світі мені... (Нар. Пісня)

Пародія:

Пропала надія, розбилась сулія
З горілкою повна була.
А випить хотілось, та знать не судилось,
Ой, що ж тепер в світі робитиму я?...

ПАСКВІЛЬ — образливий, наклепницький вірш, напис, лист.

ПАВЗА — перерва, зупинка в часі, зупинка під час читання. В залежності від інтонації, павзи бувають розподівні, окличні й питальні.

ПЕЙЗАЖ — малюнок природи, краєвиду в мистецькому творі. Пейзаж прикрашує твір, дає образ місцевості, де відбувається чи відбудеться дія. Пейзажі бувають рівнобіжні, коли йдуть поруч дії, ніби супроводжують її, підсилюють дію, і контрасні, коли на тлі чудової природи відбувається якась жахлива смерть, каліцтво, нещастя.

ПЕРИФРАЗА — один з мистецьких засобів, тропів, коли назву якогось предмета або явища змінюється іншими словами. (Ширше дивись у розділі «Стилістика»).

ПЕРСОНІФІКАЦІЯ (уособлення) — один з видів метафор, коли неживим речам надається ознак живих істот, тобто одухотворюється їх, робиться їх живими. Напр. «Білолиций місяць зі мною спить під стогом до зорі». (В. Симоненко).

ПЛЯГІЯТ — літературна крадіжка, видання чужого твору за свій.

ПОЕМА — один з видів ліро-епічного розповідного жанру літератури. Віршоване сюжетне оповідання або повість.

ПОВІСТЬ — один з епічних жанрів розповідної літератури. Ширше дивись у розділі «Літературні жанри та стилі».

ПОЛІАСИНДЕТОН або багатосполучниковість — нагромадження сполучників у реченні. Напр. І вітер, і бура, і постріли з лісу — усе проти нього знялось.

ПОЕТИКА — наука про мистецьку літературу, одна з галузей літературознавства. Слово поетика також охоплює всю сукупність мистецьких засобів, якими по-слуговується той чи інший письменник або взагалі письменники.

ПРОЗА — звичайна мова. Мистецький твір, написаний звичайною розповідною формою, не віршами і не в драматичній формі. Основні жанри прозових творів — це романи, повісті, оповідання, нариси. Але і в талановитій прозі бувають ліричні відступи, емоційні місця, що наближаються до поезії в прозі. Візьмімо, наприклад в Коцюбинського ліричний вступ «Ідуть дощі» («Фата морґана»), або опис ранку в Марка Вовчка.

ПРОЗАІЗМ — просте побутове слово наукове чи ділове, яке не пасує до мистецького твору.

ПРОЛОГ — вступна частина літературного твору. У стародавньому грецькому театрі вступне слово до глядачів перед виставою.

ПРОТОТИП — постать людини, життя і характер якої письменник взяв за основу для свого твору. Напр. в романі Вол. Гжицького «Чорне озеро» дочка вчителя Бобрака, Людмила, стала прообразом Тані. А в романі Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні» селянин села Заїченці на Полтавщині Гнидка став прообразом Чіпки, головного героя роману.

ПСЕВДОНІМ — вигадане ім'я чи прізвище автора або актора, яким користуються вони при друкуванні творів чи виступаючи на сцені. Так був псевдонім Леся Українка, замість Олександра Косач, Остап Вишня, замість Губенко, Василь Вразливий, замість Василь Штанько, Юрій Клен, замість Бургардт, І. Кер, замість Іван Керницький.

ПУБЛІЦИСТИКА — галузь журналістики, що висвітлює в пресі актуальні питання культурно-громадсько-го чи політичного життя.

РЕАЛІЗМ — один з літературних напрямків (стилів), де автор намагається триматися в творі життєвої правди, об'єктивності. Ширше дивись у розділі «Літературні стилі та напрямки».

РИТМ — закономірне чергування наголошених і не-наголошених складів у рядках вірша. Ширше дивись у розділі «ВІРШУВАННЯ».

РИМА — однакове звучання або близька співзвучність двох або кількох закінчень рядків у віршах. Ширше дивись у розділі «ВІРШУВАННЯ».

РОЗВ'ЯЗКА — місце в мистецькому творі, де автор показує наслідки подій, які він змалював у своєму творі. Це частина композиції.

РОМАН — один з жанрів епічної розповідної літератури. Твір, що змальовує складний життєвий процес. Ширше дивись в розділі «Літературні жанри».

РОМАНТИЗМ — один з напрямків в літературі і мистецтві. Дивись в розділі «Літер. стилі та напрямки».

САНТИМЕНТАЛІЗМ — літер. напрямок в європейській літературі. Ширше дивись в розділі «Літер. стилі».

та напрямки».

САТИРА — (від лат. сатіра) — мистецькі твори різних жанрів, в яких гостро осуджуються чи висміюються хибні сторони громадського чи приватного життя. В сатиричних творах часто висміюване подається в перебільшеній формі, щоб викликати більшу відразу до зображуваного явища чи об'єкту. Сила сатиричного сміху дуже велика. М. Гоголь писав «Сміху боїться навіть той, хто вже нічого не боїться». Серед українських письменників-класиків сатиру знаходимо в творах Гр. Сковороди, Т. Шевченка, І. Котляревського, Франка, Лесі Українки, Самійленка та інших. Серед сучасних письменників сатиру бачимо в Остапа Вишні, Юрія Вухналя, Коротича, І. Евентуального, Зої Когут, та багатьох інших. Один з сучасних радянських поетів Віталій Коротич висміює так підлабузників і пристосуванців:

Обережні сміються тихо,
Обережні тихенько ходять.
Обережних минає лихо,
І вони нікому не шкодять...

СИМВОЛ — умовний знак для членів таємної організації у стародавніх греків, що полягає в заміні назви життєвого явища, поняття чи предмета алегорією чи іншою умовною назвою, знаком, що має щось спільне з ним. Напр. ніч — символ смерті, ранок — символ початку життя, молодости, сніг — символ холоду.

СИМВОЛІЗМ — літературний напрямок, що виник в кінці 19-го, початку 20-го стол. у Франції, як реакція проти натуралізму. Принципи символізму полягають в заміні речей, назов, ідей, почуттів, умовними знаками чи словами-символами.

СИНЕКДОХА — мистецький засіб, коли автор вживає частину, замість цілого, однини, замість множини. Це один з видів метонімії. Напр. «Кругом Січі москаль облягає». Ширше дивись в розділі «МИСТЕЦЬКІ ЗАСОБИ ТВОРІВ».

СИНОНІМИ — слова різні формою, але близькі або однакові змістом. З допомогою синонімів письменник збагачує свою мову, точніше може висловитись, надати точнішого відтінку речам, явищам, діям тощо. Напр.:

розмовляти, говорити, мовити, казати, розповідати, повідати, верзти, плести, базікати, цвенькати, белькотати, мимрити, гундосити, гомоніти, розказувати та багато інших.

СЛОВО — звук або кілька звуків, що мають якесь значення.

СОНЕТ — 14-рядковий вірш з особливим чергуванням рим: перші дві строфи мають по дві рими і кожна має по 4 рядки, наступні дві строфи мають по три рядки з довільним розташуванням. Звичайно сонети писали 4-стопним ямбом. Формою сонету послуговувались у своїй творчості також М. Рильський, Филипович, та інші. Нижче подаємо типовий сонет Миколи Зерова:

СУНИЦІ

Верхами сосон шум іде розлогий
І хмарою пухнатою темнить
Високий день і осяйну блакить;
У буйних травах плутаються ноги.

Отак би тут упасти край дороги,
Примкнувши вії, і хоча б на мить
Від псів гавкучих солодко спочить,
Од них душ, підступства і тривоги.

А там по хвилі набіжного сну
Натрапить знов на риму голосну,
На ритми, десь у серці позосталі;

І, соків Геїних¹ відчувши міць,
Розплющить очі і зустріть коралі
Таких веселих, запашних суніць.

9.7.1934 р.

¹ Гея — в грецькій мітології богиня Землі.
За мітами, від неї походить все на світі:
вона породила небо, море, гори, людей, богів.
Її зображували жінкою з дитиною на руках.

СТИЛІСТИКА — наука про форми і способи мистецького вислову, про різні стилі.

СТИЛЬ — сукупність основних ідейно-художніх особливостей творчості того чи іншого письменника; головні ідеї, що визначають світогляд письменника та його творів, характерні риси сюжетів, характерів, типові

мовні звороти, мист. засоби, своєрідність мови. Стилї ще називають **НАПРЯМКАМИ**, що характеризують цілі групи письменників в різних країнах і в різні періоди часу.

СТОПА — два або три склади, що закономірно наголошені й повторюються у віршовому рядку. Є стопи: двоскладові — хорей і ямб. Хорей має наголос завжди на першому складі, а ямб — на другому. Трискладові стопи є: Дактиль — з наголосом на першому складі, амфібрахій — на середньому складі і анапест — на третьому.

СТРОФА — два або кілька рядків вірша, об'єднані або однією системою рими (парні, перехресні, оперізуючі тощо) або спільною інтонацією. Наприклад:

На бур'яни, облиті жовчю,
Холодна мжичка миготить,
І осінь скалить зуби вовчі,
І дуб заковується в мідь. (Максим Рильський)

Тут бачимо строфу з перехресною римою. Перший і третій рядок мають жіночу риму (на передостанньому складі), а другий і четвертий — чоловічу — на останньому складі.

В залежності від кількості віршів (рядків) у строфі, розрізняють: двовірш (дистих), тривірш (три рядки) — терцет, чотиривірш (чотири рядки) — катрен ітд. Отже строфою називається закінчена у фонічному (звуковому) відношенні віршова сполука. Ознакою строфи також є її синтаксична закінченість — це катрен:

Чує лицар серед бою,
Що смертельна рана в грудях,
Стиснув панцера міцніше,
Аби кров затамувати. (Леся Українка)

Різноманітних видів строф дуже багато, тому подаємо лише найпростіше уявлення про строфу.

СТРОФІКА — наука про закони віршування, про будову строф. (Ширше дивись у розділі «Віршування»).

Сценарій — плян драматичного твору або драматизований текст для вистави. Також текст для кінофільму з зазначенням обставин дії, ходу дії майбутнього кінофільму.

СЮЖЕТ — Низка життєвих подій, пов'язаних між собою, які закономірно розвиваються від зав'язки до

розв'язки, що й становлять зміст епічного або ліро-епічного чи драматичного твору. В сюжеті відбиваються характерні сутички і протиріччя та взаємини дійових осіб.

ТАВТОЛОГІЯ — повторення того самого слова чи тієї самої думки в іншій формі. Іноді тавтологія в мистецькому творі підсилює емоційність і виразність мови. Це часто бачимо в народній творчості, зокрема в думках. Напр. квилить-проквіляє, або: «Ой, два кінних, третій пішний-пішаниця...» («Втеча трьох братів з Азова»).

ТЕМА — головний предмет розповіді у творі. Те, про що говориться у творі. Тема твору Нечуя-Левицького «Микола Джеря» — нестерпне життя кріпацької родини за часів панщини та протест проти того становища. Тема спогадів Олекси Кобця «Записки полоненого» — доля солдата-українця під час Першої світової війни та його поневіряння. Поруч головної теми можуть бути так звані підтеми чи додаткові, що доповнюють головну.

ТИП — мистецький образ, який створила уява письменника. В типі втілені головні характерні риси вдачі, мови, життя, психології представника певного шару чи прошарку людей. Можуть бути типи: торгівця, селянина-кріпака, службовця певного часу, студента, злодія ітп.

ТРАВЕСТІЯ — гумористична або сатирична переробка (перевдягання) твору з серйозного на жартівливий. Приклад — травестійний твір І. Котляревського «Енеїда». Травестією називають також пародійно-гумористичну поезію.

ТРАГЕДІЯ — один з видів драматичних творів, в яких характер героя розкривається в безвихідних обставинах, в невірній і напруженій боротьбі, в якій він гине. В українській літературі відомі такі драми-трагедії як «Тарас Бульба» Мих. Старицького, І. Карпенка-Карого «Сава Чалий», Лесі Українки «Кассандра», «Камінний господар» та інші.

ТРАГІКОМЕДІЯ — драматичний твір, п'єса, в якій поєднано елементи трагічного й комічного.

ТРИЛОГІЯ — три літературні твори одного автора, пов'язані змістом, дійовими особами, задумом.

ТРОП — образний вислів в літературному творі, де викристовується зіставлення двох чи кількох явищ чи подається в переносному значенні. До тропів належать

епітети, порівняння, метафори тощо.

ХОРЕИ або **ТРОХЕИ** — двоскладова стопа у віршовому рядку з наголосом на кожному першому складі.

УТОPIЯ — твір, що змальовує мрію, якої в житті не можна здійснити.

ФАРС — комічна п'єса з легковажним змістом.

ФЕЙЛЕТОН — гумористично-сатирична стаття або оповідання на актуальну тему. На заході також називають фейлетоном популярну статтю на політичну, наукову чи літературну тему.

ФОКЛЬОР — усна народня творчість: пісні, приказки, колядки, щедрівки, думи тощо.

ФУТУРИЗМ — один з напрямків у літературі й мистецтві, що заперечує правила логіки, гармонії, синтаксису, відкидаючи всі здобутки класичної літератури. Основоположник цього напрямку італієць Марінетті. Напрямок виник на початку 20-го стол. В українській літературі лідером футуристів був поет Мих. Семенко.

ЯМБ — двоскладова стопа з наголосом на кожному другому складі вірша. Напр.

СадОк,/ панІ,/ москОвсь/ка мОва,

ВесЕ/лі жАр/ти, крИ/ки, смІх/ (О. Олесь).

Ширше дивись у розділі «Віршування».

З М І С Т

	Стор.
1. Завдання теорії літератури і стилістики	5
2. Художня література та її значення	5
3. Композиція творів	8
4. Мистецькі засоби творів	13
5. Теорія віршування	20
6. Елементи практичної стилістики	32
7. Значення нашої мови для нас...	42
8. Літературні жанри	44
9. Літературні стилі та напрямки	55
10. Словник літературознавчих термінів	64

**Українська Центральна Шкільна Рада в Австралії ви-
словлює сердечну подяку В-ву «Просвіта» за своєчасне
й безкорисне виконання нашого замовлення.**

800